

Economisch - Statistische Berichten

46e JAARGANG - 3 MEI 1961 - No. 2284

Reisdeviezen

R. MEES & ZONEN

Rotterdam

BANKIERS EN ASSURANTIE - MAKELAARS

Bagage- en ongevallenverzekeringen

Het MINISTERIE VAN DEFENSIE (Marine) vraagt een

ECONOOM

voor het uitvoeren van bedrijfseconomische onderzoeken en het geven van advies in organisatorische zaken. Doctoraal examen economie (bedrijfseconomische richting) vereist. Leeftijd tot 40 jaar, salariering afhankelijk van ervaring. Eigenh. geschr. soll. onder nr. 5939/7188 (in linkerbovenhoek brief en env.) aan het bureau Personeelsvoorziening v. d. Rijksoverheid, Prins Mauritslaan 1, Den Haag.

HERSTELBANK

De Maatschappij tot Financiering van het Nationaal Herstel N.V. vraagt voor haar economische afdeling een

JONGE ECONOOM

Ook degenen die binnenkort hun doctoraal examen hopen af te leggen c.q. Baccalaurei kunnen solliciteren.

Schriftelijke sollicitaties te richten tot de afdeling Secretariaat, Willem Frederiklaan 5, 's-Gravenhage.

EERSTE NEDERLANDSCHE

- PENSIOEN REGULINGEN
- RISICO - HERVERZEKERING VAN PENSIOENFONDSEN

HOOFDKANTOOR
JOHAN DE WITTLAAN 50
's-GRAVENHAGE
TEL. (070) 51.43.51
POSTADRES: POSTBUS 5

ECONOMISCH- STATISTISCHE BERICHTEN

Uitgave van de
Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.
Telefoon redactie: (010 of 01800) 5 29 39. Administratie:
(010 of 01800) 3 80 40. Giro 8408.

Privé-adres redacteur-secretaris: Drs. A. de Wit, Sleedoorn-
laan 17, Rotterdam-12, tel. (010 of 1800) 018 36 32.

Bankiers: R. Mees en Zoonen, Rotterdam. Banque de Com-
merce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening.
260.34.

Redactie-adres voor België: Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steen-
weg 357, Gent.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.

Abonnementsprijs: franco per post, voor Nederland en de
Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f. 29,-, overige landen
f. 31,- per jaar (België en Luxemburg B.fr. 400).
Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts
worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Losse exemplaren van dit nummer 75 ct.

Aangetekende stukken in Nederland aan het Postkantoor
Westzeedijk, Rotterdam-6.

Advertenties: Alle correspondentie betreffende advertenties
te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij
H. A. M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam (Telefoon
6 93 00, toestel 1 of 3).

Advertentie-tarief f 0,36 per mm. Contract-tarieven op aan-
vraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten”
f 0,72 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt
zich het recht voor om advertenties zonder opgaaf van
redenen te weigeren.

Begeerlijke begeertestrategie?

In Vance Packards kritiek op de drijfveeronderzoekers, „The hidden persuaders”, komt de naam van Dr. Dichter op niet minder dan 50 bladzijden voor. Na het grote succes van de voornoemde kritiek was de Oostenrijks/Amerikaanse psycholoog Dr. Dichter dus wel de aangewezen persoon om de dienaren van de „motivation research” („M.R.”) te verdedigen. Dit te meer, omdat hij de eer opeist met deze techniek te hebben gepioneerd. Hij heeft dit aangevoeld en zijn anti-kritiek in een lijvig boekwerk ontwikkeld, dat onlangs in een Nederlandse vertaling is verschenen¹⁾.

Het ligt voor de hand dat de auteur, die in Packards boek in zekere zin als een Mr. Hyde figureert, aannemelijk tracht te maken slechts een Dr. Jekyll, zonder diens boosaardige dubbélganger, te representeren. Zoals zijn lezers zich herinneren stelt Packard het verantwoord zijn van het onderzoeken en exploiteren van de onbewuste behoeften en neigingen aan de orde. Enkele aspecten hiervan zijn: het indringen in de „privacy” van onze intieme innerlijkheid, het stimuleren van irrationele aankopen, het commercialiseren van seksuele instincten en het bevorderen van de spilzucht door „psychologische” veroudering van producten. Samenattend: waar liggen de ethische grenzen van de „M.R.”?

De belangrijkste verdedigingslinie van Dr. Dichter is reeds summier in het laatste hoofdstuk van Packards boek weergegeven. Het standpunt van de hedonistische ethiek wordt namelijk openhartig als uitgangspunt gekozen. De auteur heeft echter een persoonlijke interpretatie van deze leer, waarin het genot als maatstaf voor het menselijk handelen wordt gehanteerd. Als levensdoel wordt door hem de persoonlijke psychologische groei en een zo groot mogelijke zelfverwerkelijking gesteld. De begeerte is hiervoor het strategische middel en de „M.R.” de aangewezen techniek. De moderne technieken van het drijfveeronderzoek moeten worden gebruikt om op een opbouwende wijze ontevredenheid te scheppen. Hiertoe moet de mens uit de onwerkelijke paradijzen van onwetend, animaal geluk worden gejaagd en naar het echte paradijs van het steeds evoluerende leven worden gedirigeerd. Bepleit wordt een ongeremde aanvaarding van de moderne welvaart. De idee van de erfzonde wordt aangewezen als een oorzaak van ongewenste psychische spanningen.

De beschuldiging van een materialistische gezindheid

¹⁾ Dr. Ernest Dichter: „De strategie der begeerte”, N.V. Koninklijke Uitgeverij Erven J. J. Tijl, Zwolle, 1960, 330 blz., f. 11,90.

wordt beantwoord door het ontkennen van een scherpe scheidingslijn tussen materialistische en idealistische waarden. Mensen projecteren zichzelf in dingen; de trouw aan een handelsmerk bijv. is een uiting van trouw aan zichzelf. Anderzijds hebben dingen een psychologische invloed op de menselijke gebruikers en bezitten als zodanig een „ziel”. Hiervan wordt een aantal aardige illustraties gegeven. De trits bont — mannelijke capaciteit om geld te verdienen — hoogte van de prijs, wordt bijv. gezien als een evolutie van de associatie dierenvel — bewijs van dapperheid — graad van gevaarlijkheid van het gevelde dier. Culturele schepingen als de schilderijen van Dürer en Botticelli demonstreren de samenhang bont-haar-sexualiteit.

Ook de aanklacht dat het drijfveeronderzoek irrationele en onbewuste motieven zou gebruiken om het rationele gedrag te ondermijnen wordt door een relativering weerlegd, i.c. van de waardenhiërarchie rationeel-irrationeel. Na te hebben aangetoond dat in de werkelijkheid het rationele en irrationele nauw zijn verstrengeld, meent de auteur desalniettemin dat de emoties in dienst van de rede kunnen worden gesteld.

Dr. Dichters beschouwingen zijn rijkelijk gelaardeerd met pikante opmerkingen; waarvan wij reeds een voorbeeld gaven. Vermelding verdient ook een merkwaardige analyse van de maatschappelijke positie van de medicus, die de status van medicijnman of almachtige vaderfiguur verloren zou hebben en waarin geconcludeerd wordt dat vele veeartsen in feite gefrustreerde dokters zijn. De kapper zal wat minder geïrriteerd worden door de constatering, dat hij een gefrustreerde wetenschapsbeoefenaar is. Over hem wordt verder opgemerkt: „In zijn relatie met zijn klanten, is hij gedwongen zich liefelijk met hen te occuperen, zonder dat hij de psychologische en materiële waardering krijgt, die een arts hiervoor ten deel valt”. Karakteristiek is voorts een ondertitel: „Sexuele eigenaardigheden van machines”.

Aan het laatste hoofdstuk „Op zoek naar een ideaal” wordt het volgende credo ontleend: „De wereld opent zich voor ons. De sleutel voor de vooruitgang is de menselijke begeerte en de strategie van deze begeerte. Wij staan op de drempel van de grootste ontdekking van alle tijden: de uitgestrekte domeinen van de menselijke ziel en de menselijke geest”. Deze kreet verrijkt het feitenmateriaal voor een boeiende psychologische analyse van de psycholoog. Nu reeds kan worden geconstateerd dat door een te uitbundige fantasie de „Wahrheit” in de „Dichtung” van Dr. Dichter niet steeds aan haar trekken komt.

M. H.

INHOUD

Blz.		Blz.
471	Begeerlijke begeertestrategie?, door Drs. M. Hart	
472	Onderwijs en welvaart, door Prof. Dr. Ph. J. Idenburg	
479	Taalgebied, economische voorlichting en Europa, door Mej. Mr. C. C. Meyers	
481	De handelscentra en hun invloedssfeer, door N. Vanhove, Lic. Econ. Wet.	
	De betekenis van de economische wetenschap voor de leiding van de onderneming, door Dr. J. A. Geertman	485
	Mededelingen voor economen: Uitnodiging F. de Vries-lezingen	485
	Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. C. D. Jongman	488

COMMISSIE VAN REDACTIE: Ch. Glasz; L. M. Koyck; H. W. Lambers; J. Tinbergen; J. R. Zuidema

Redacteur-Secretaris: A. de Wit; Adjunct Redacteur-Secretaris: M. Hart

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens; de Wilmars;

J. van Tichelen; R. Van deputte; A. J. Vlerick

Onderwijs en welvaart

Inleiding.

De samenhang, welke door de verbinding van onderwijs en welvaart wordt gesuggereerd, zal tegenwoordig wel niet worden omstreden. Als uitgangspunt voor een beschouwing van deze relatie lijkt ons toch de presentatie nuttig van enkele, niet algemeen bekende, statistische gegevens, waaruit een dergelijk verband blijkt.

De lezer treft hierbij vooreerst een grafiek aan, waarin de betrekking tussen het nationaal inkomen van een aantal landen per hoofd der bevolking met de graad van analfabetisme in die landen is samengebracht. De gegevens betreffende het gemiddeld inkomen per hoofd zijn ontleend aan „Statistische en econometrische onderzoeken”¹⁾; die

¹⁾ 3e kwartaal, 1956, blz. 125.

aangaande het analfabetisme aan de Unesco-uitgave „World illiteracy at mid-century”²⁾. Deze laatste zijn van de volkstellingen in de landen afkomstig.

De cijfers van beiderlei soort zijn niet meer dan benaderingen. Des te opmerkelijker is dat de totaalindruk van deze grafische voorstelling duidelijk wijst op een gelijktijdig oplopen en afdalen van het inkomenspeil en de graad van geletterdheid (het positieve begrip, dat wij tegenover het negatieve analfabetisme stellen). Over de interpretatie van dit samengaan der cijfers zo aanstonds.

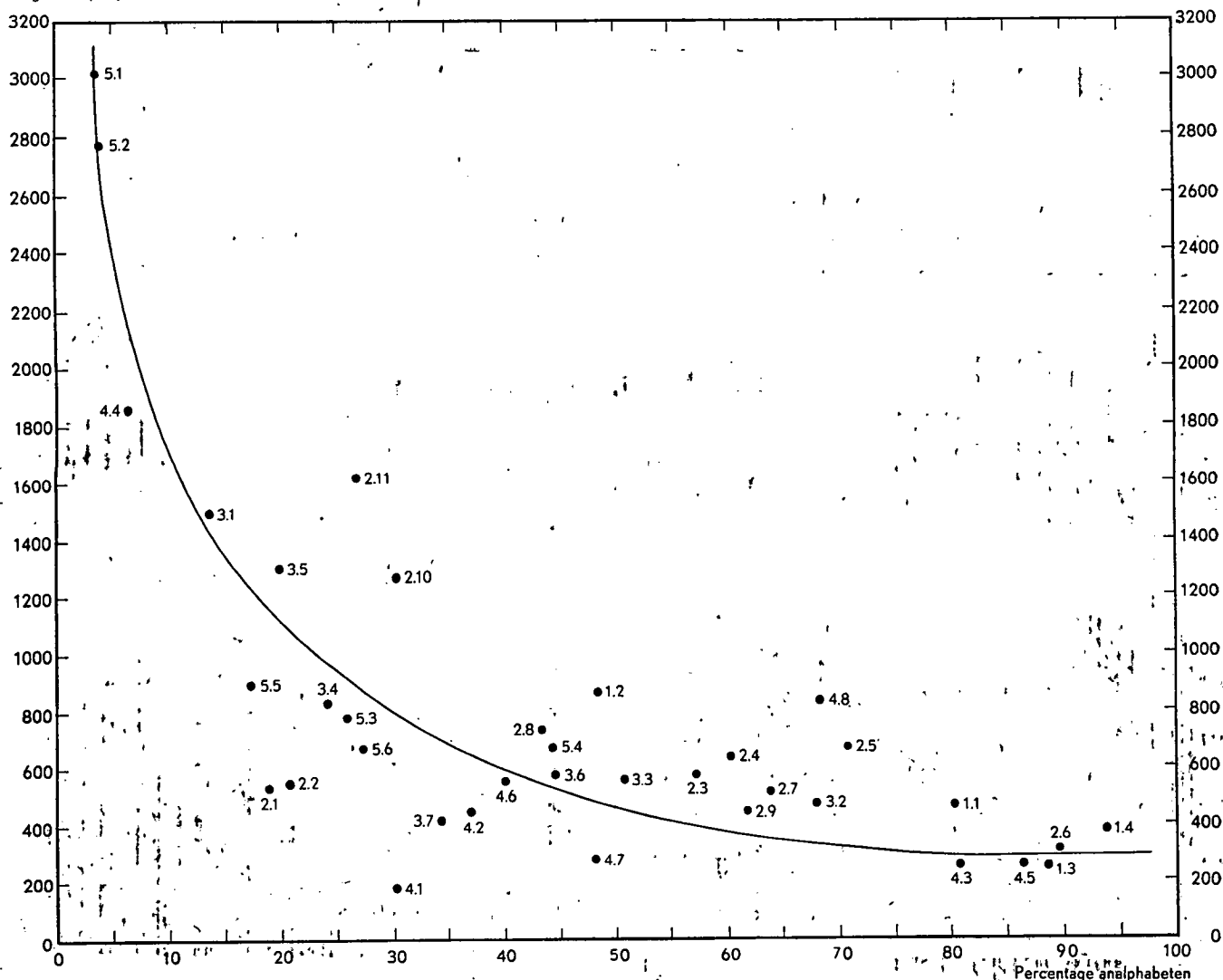
Een tweede reeks gegevens, waarvoor de belangstelling van de lezer wordt gevraagd, vindt men in tabel 1. Hier zijn de onderwijsuitgaven per hoofd der bevolking in 18

²⁾ 1957, blz. 32-34.

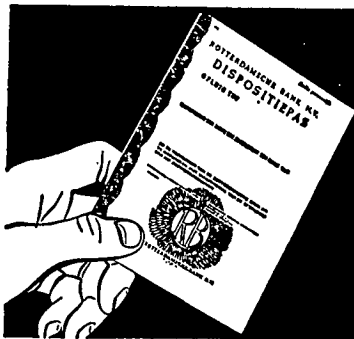
Correlatie tussen analfabetisme en nationaal inkomen, gemiddeld per hoofd der bevolking

Gemiddeld inkomen per hoofd der bevolking in guldens per jaar

Gemiddeld inkomen per hoofd der bevolking in guldens per jaar

1.1 Egypte	2.6 Haïti	3.4 Brits Guyana	4.6 Filippijnen
1.2 Mauritius	2.7 Honduras	3.5 Chili	4.7 Thailand
1.3 Nigeria	2.8 Mexico	3.6 Ecuador	4.8 Turkije
1.4 Nijassaland	2.9 Nicaragua	3.7 Paraguay	5.1 België
2.1 Brits Honduras	2.10 Panama	4.1 Birma	5.2 Frankrijk
2.2 Costa-Rica	2.11 Porto-Rico	4.2 Ceylon	5.3 Griekenland
2.3 Dominicaanse Republiek	3.1 Argentinië	4.3 India	5.4 Portugal
2.4 El Salvador	3.2 Bolivia	4.4 Israël	5.5 Spanje
2.5 Guatemala	3.3 Brazilië	4.5 Pakistan	5.6 Joegoslavië

Uw bankrekening is nu overal binnen uw bereik met de

dispositiepas

van de

ROTTERDAMSCH E BANK

meer dan **325** vestigingen in Nederland

(I.M.)

landen in verband gebracht met het nationaal inkomen per hoofd der bevolking. De cijfers zijn vergaard door Fr. Edding en gepubliceerd in zijn werk „Internationale Tendensen in der Entwicklung der Ausgaben für Schulen und Hochschulen”³⁾. Deze knappe studie vermeldt de problemen, die aan deze cijfers vastzitten.

TABEL 1.

Onderwijsuitgaven, uitgedrukt in dollars (Verenigde Staten) per hoofd der bevolking en in procenten van het nationaal inkomen (1954)

Land	Nat. inkomen per hoofd der bevolking	Onderwijsuitgaven per hoofd der bevolking	Percentage van de onderwijsuitgaven in het nat. inkomen
1	2	3	4
Verenigde Staten ...	1.866	68,8	3,7
Canada	1.285	44,3	3,5
Zweden	1.016	36,—	3,6
Groot-Brittannië ...	797	30,9	3,9
Denemarken	765	27,7	3,6
Noorwegen	738	25,7	3,5
West-Duitsland	591	21,—	3,6
Nederland	532	22,5	4,2
Ierland	426	12,7	3
Italië	322	9,—	2,8
Columbia	294	5,—	1,7
Brazilië	282	6,4	2,3
Portugal	174	2,7	1,6
Honduras	158	1,7	1,1
Ecuador	133	2,—	1,5
India	58	0,5	0,9

Hetgeen de aandacht trekt, is dat er een zeer nauwe correlatie bestaat tussen het inkomen en de onderwijsuitgaven per hoofd der bevolking. Zij bewegen zich duidelijk in dezelfde richting. Opmerkelijk is daarbij dat de tweede reeks van beneden af gelezen aanvankelijk aanzienlijk sneller oploopt dan de overeenkomstige inkomensgegevens. Dit verschijnsel weerspiegelt zich in de percentages van kolom 4. Bij de overgang van middelmatige naar hogere inkomens per hoofd der bevolking neemt deze meer dan evenredige toename een einde⁴⁾.

De eenvoudigste interpretatie van de tot dusver besproken gegevens doet een tweeledig causaal verband vermoeden.

Eenzijds ligt het voor de hand vast te stellen dat de economische situatie de ruimte bepaalt, waarbinnen het onderwijs zich kan ontplooiën. Een hogere welvaartsgraad maakt het mogelijk kapitaal en arbeid aan de productie van stoffelijke goederen te onttrekken en aan het onderwijs toe te wijzen. Dit geldt trouwens voor het gehele culturele leven. Shepard B. Clough toont in zijn „The Rise and Fall of Civilization”⁵⁾ aan dat in de historie economische wel-

vaart een van de belangrijkste voorwaarden voor een hoge stand van wetenschap en kunst is geweest.

Anderzijds mag nu evenwel niet uit het oog worden verloren dat de stand van het weten en zijn verbreiding over de bevolking mede bepalend zijn voor de economische ontwikkeling. Met name onderkennen wij hier het belang van de intellectuele en praktische toerusting van de actieve bevolking. Het is deze tweede relatie, welke in onze dagen in de roep om technici, welke uit Europa en de Verenigde Staten opklinkt, een ietwat eenzijdige nadruk krijgt⁶⁾. Deze manier van beschouwen is niet minder reëel dan de in eerste instantie vermelde. Maar wij zullen nog zien dat het gehele culturele klimaat van belang is.

Een veelheid van interdependente factoren.

Zodra wij wat dieper in ons onderwerp doordringen blijkt het beeld ingewikkelder te worden. Dan kan met de vaststelling van een schijnbaar contradictoire wederkerigheid niet worden volstaan. Het onderwijs blijkt deel uit te maken van een groot, samenhangend, geheel, dat wij als „cultuur” aanduiden. Het economisch leven blijkt bepaald door en verweven met een onafzienbare veelzijdigheid van sociale verschijnselen, waaruit het niet dan ten koste van een ernstige vertekening van de situatie kan worden geïsoleerd. Er zijn op het terrein, dat ons bezighoudt, allerhande dooreenlopende krachten aan het werk, stimulerende en remmende.

Om dat te zien behoeven wij slechts te overwegen wat er nodig was om van het onderontwikkeld land, dat de Republiek der Zeven Provinciën tegen het einde van de 18e eeuw was, te komen tot een natie, welke zich economisch ontwikkelde en vooruitging⁷⁾. Daarvoor moest een geest van „onbeweeglijkheid en stilstand”, welke terugzag naar de vervlogen welvaart van voorheen, worden omgezet in een mentaliteit, die geloof had in de toekomst en de krachten daarvoor wilde samenspannen. Dat was op zichzelf weer geen eenvoudig proces. Het hing samen met een radicale omzetting van godsdienstige overtuigingen en wijsgerige inzichten. Ditzelfde geldt ten aanzien van de verstarring op maatschappelijk gebied: de gedachte, dat de sociale opbouw eens en voor altijd, door God of natuur, gegeven was en aanvaard en gehandhaafd moest worden. Het betekende een innerlijke omkeer, toen de bevolking over de maatschappelijke structuur dynamischer en in een besef van eigen verantwoordelijkheid kon gaan denken.

⁶⁾ O.E.E.C.: *The problem of scientific and technical manpower in Western Europe, Canada and The United States*, Paris 1957 en U.N. Economic Commission for Europe: *Highly qualified manpower in Western Europe*, Economic Bulletin for Europe, May 1957.

⁷⁾ Zie ook W. J. Wieringa: *Economische heroriëntering in Nederland in de 19e eeuw*, Groningen 1955.

³⁾ Kieler Studien 47, Kiel 1958, blz. 23.

⁴⁾ Zie verder Ph. J. Idenburg: *Schets van het Nederlandse Schoolwezen*, Groningen 1960, hoofdstuk 13.

⁵⁾ New-York, London, Toronto 1951.

Andermaal was het een diepgaande omzetting van eerder gekoesterde begrippen, toen mensen radicaal in geld begonnen te denken en het najagen daarvan tot levensdoel gingen maken. Natuurlijk is dan ook de techniek daar, die in het gevolg van een voortschrijdend inzicht in de natuur en haar wetten, gewijzigde vormen van produktie en nieuwe consumptiegoederen in het leven riep. Maar zij stond weer in verband met een rationalistische levensbenadering, welke in de vermeerstering der natuurkrachten niet langer overmoed vermocht te zien. Een autocratische regeringsvorm moest in de loop van deze veelomvattende ontwikkeling worden omgezet in een bestel, waarin voor de ontplooiing van de zelfstandige kracht der burgerij ruimte kwam. De inzichten in de roeping van de Staat moesten worden herzien, zodat de voor de economische opbloei zo noodzakelijke publieke werken, onder andere op het stuk van het verkeer, konden worden tot stand gebracht. Laat ons voorts de verandering der samenlevingsvormen, met name het urbanisatieverschijnsel, niet vergeten. Nieuwe rechtsvormen, bijv. de naamloze vennootschap, dienden ter beschikking te komen. Zonder de evolutie der wetenschap ware het gehele proces niet denkbaar geweest. Wij doelen in dit verband andermaal op de reeds genoemde natuurwetenschap maar bijv. ook op een beter economisch inzicht.

Dit alles was nodig om de economische ontwikkeling mogelijk te maken; haar verloop kan uitsluitend als een facet van zulk een veelomvattend gebeuren worden verstaan. En midden daarin staat dan ook de groei van het schoolwezen: eerst het lager onderwijs; dan, sedert het midden der 19e eeuw, het m.u.l.o. en de h.b.s. met een begin van technisch onderwijs; tenslotte sinds het laatste kwart der eeuw ook het hoger onderwijs. Dit proces staat niet los van de rest. Het is in de gehele beweging geïntegreerd. Wij kunnen het er niet uit lospellen.

Omdat dit nu overal en altijd zo is, is ons probleem zo gecompliceerd. Het komt voor een eenvoudige oplossing niet in aanmerking.

Nieuwe belangstelling voor het onderwerp.

Nu worden juist in onze dagen allerlei pogingen ondernomen om de betrekkingen tussen onderwijs en welvaart beter te leren begrijpen. Daartoe is meer dan één aanleiding. De concurrentiestrijd tussen Oost en West heeft in Europa en de Verenigde Staten de belangstelling voor de plaats van het onderwijs in de economie doen ontwaken. Vooral in Amerika ontvangt het schoolwezen een gespannen aandacht van kanten, die aan zijn noden tevoren voorbijgingen. Ook afgezien van de internationale spanning is de aandacht voor de menselijke factor in het produktieproces wakker geworden. Goede arbeidskrachten worden schaars. Van de school wordt een bijdrage verwacht tot oplossing van dit probleem, terwijl het bedrijfsleven met eigen opleidingen niet achterblijft.

Dan is er het vraagstuk van de onderontwikkelde gebieden. Welke plaats moet in het te dien aanzien te volgen beleid voor het onderwijs worden ingeruimd? Tenslotte is daar de enorme stijging der onderwijsuitgaven van de Overheid in alle Westerse landen. Het einde is er nog niet van te voorzien. Het verschijnsel dringt tot bezinning op de economische aspecten van deze uitgavenpost. Moet en mag dit in dit tempo doorgaan? Is zulks in het groter geheel van het uitgavenbeleid gerechtvaardigd? In elk geval is planning op dit stuk noodzakelijk.

Op allerlei plaatsen in de wereld heeft men de studie

van de economie van het schoolwezen ter hand genomen. Prof. Th. W. Schultz van de economische faculteit van de universiteit van Chicago is met deze vragen bezig⁸⁾. Colin Clark, thans in Oxford, interesseert er zich voor⁹⁾. Aan de universiteit van Londen rekent J. Vaizey deze problemen tot zijn studieterrein. Aan de Hochschule für internationale pädagogische Forschung in Frankfurt bekleedt Dr. Fr. Edding sedert enkele jaren een leerstoel voor de „Oekonomie des Bildungswesens“¹⁰⁾. Dr. H. von Recum is aan deze instelling eveneens in genoemde richting werkzaam¹¹⁾. Sedert enige tijd adviseert Dr. Edding de O.E.E.C. te Parijs inzake een studie van de ontwikkeling der onderwijsuitgaven in verschillende landen. Ten onzent heeft Prof. Dr. W. Brand in het bijzonder aan de onderwijs- en opleidings-taak in de onderontwikkelde gebieden aandacht geschonken¹²⁾. Voor de Unesco schreef hij een rapport¹³⁾. In juli 1960 vond te Bellagio (Italië) een tiendaags gesprek over de „Economische aspecten van de ontwikkeling van het schoolwezen in Europa“ plaats. De Internationale Vereniging van Universiteiten organiseerde het met steun van de Ford en Rockefeller Foundations.

Er is op het onderhavige gebied veel meer werk te doen dan in het verband van dit artikel aan de orde komt. In Frankfurt houdt men zich o.a. met financiële vooruitberekeningen bezig en met het onderzoek naar de behoeften aan verschillende soorten onderwijs, het laatste vergelijkbaar met de ook in ons land ter hand genomen „manpower“ studies. Men bedoelt ook de organisatie van het onderwijs vanuit economisch gezichtspunt te bezien, een aangelegenheid welke ten onzent onvoldoende tot haar recht komt. Internationale vergelijkingen staan evenzeer op het programma.

Ons interesseert hier in het bijzonder de vraag hoe de uiterst gecompliceerde verschijnselen, waarin de relatie van onderwijs en economie schuil gaat, in de denkschema's der economische wetenschap tot hun recht kunnen komen. In dit kader is dit artikel niet meer dan een bericht over de voortgang van het onderzoek.

Het onderwijs als investering.

Het eerste punt, dat daarbij onze aandacht vraagt, is een omkeer in de visie der economen op de onderwijsuitgaven. Voorheen werden deze als consumptie gezien. Parallel hiermede werd het genot van onderwijs boven het gewoon lager in de publieke waardering als een voorrecht beschouwd. Thans onderkent men deze uitgaven als investering. Daarmede gaat samen het besef, dat het volgen van voortgezet en hoger onderwijs een antwoord is op de dringende behoefte der maatschappij aan opgeleiden: een sociale plicht eerder dan een privilege.

E. van den Haag onderscheidt, wat de onderwijsuitgaven

⁸⁾ *Human Wealth and Economic Growth*, The Humanist 1959, blz. 71 e.v. *Investment in man, an economists view*, The Social Service Review, vol. XXXIII, No. 2, June 1959, blz. 109 e.v.

⁹⁾ *International Comparisons of Productivity Trends*, Journal of Business, vol. XXXI, oktober 1958, blz. 267 e.v.

¹⁰⁾ Hij schreef behalve het eerdergenoemde werk: *Die Schulausgaben 1960/70* (samen met W. Albers); *Bildung und Wirtschaft*, International Review of Education, 1960, blz. 129 e.v.; *Wirtschaftliche Probleme des Schulwesens*, Recht und Wirtschaft der Schule, Oktober 1960, blz. 6 e.v.

¹¹⁾ *Geschichtspunkte zur theoretischen Grundlegung der Oekonomie des Bildungswesens*, Mitteilungen und Nachrichten der Hochschule u.s.w., Juli/August 1960, blz. 1 e.v.

¹²⁾ *Economic criteria for social investment*, Economie, mei 1960.

¹³⁾ *Requirements and resources of scientific and technical personnel in the Asian Countries*, Paris 1960.

aangaat, nog iets nauwkeuriger ¹⁴⁾. Hij ziet een consumptief en een productief aspect. Wanneer en in zoverre de vrucht van het schoolwezen gelegen is in het genot van het onderwijs zelf en het resultaat optreedt in de vorm van meer capaciteiten, van kennis, van vormen van beleven, welke doeleinden in zichzelf zijn, is het onderwijs een verbruiksgoed en moet het onderwijsproces tot de consumptie worden gerekend. Het ware inderdaad onjuist om alle kennen en kunnen te beoordelen naar de vraag, welk toekomstig nut ervan kan worden verwacht. Wanneer en in zoverre daarentegen de opbrengst van het schoolwezen bestaat in een toegenomen produktievermogen van de leerling en de maatschappij, is er sprake van kapitaalvorming. Het onderwijs is dan een investering: het vermogen om met een gegeven moeite en in een gegeven tijd een bepaalde waarde voort te brengen neemt toe. Naar het ons voorkomt, behoeft men deze „waarde” niet aanstonds stoffelijk op te vatten. Ook de benutting van het geleerde voor het voortbrengen van geestelijke goederen en diensten moet hier in de overweging worden betrokken.

De scheidslijn tussen de beide genoemde aspecten is niet steeds scherp te trekken. In de gangbare beschouwingen over het onderwerp domineert tegenwoordig het tweede gezichtspunt (onderwijs is investering) en dit lijkt ons in overeenstemming met de publieke waardering van het schoolgaan.

Van den Haag voegt aan zijn beschouwing de overweging toe dat investering in het onderwijs gerechtvaardigd is indien en in zoverre mag worden aangenomen, dat andere investeringen geen hogere opbrengst zullen opleveren. Dit gezichtspunt is, economisch beschouwd, correct.

In de lijn van deze gedachtengang wordt kennis tegenwoordig als een uiterst belangrijk, ja het allergewichtigste element in het kapitaalbezit van een gemeenschap beschouwd. Dit betekent tegenover vroeger een belangrijke verruiming van het kapitaalbegrip in de economie, een ontwikkeling, welke dit begrip tot een onmeetbare omvang doet uitdijen. Immers, de hoeveelheid aan „kennis” laat zich niet kwantitatief bepalen. Zelfs de exacte definitie van het begrip ontbreekt. Het is duidelijk dat sommige economisten in dit verband speciaal denken aan die kennis, welke in het voortbrengingsproces kan worden gebruikt. Simon Kuznets schijnt daarop te hebben gedoeld, toen hij in 1953 ter gelegenheid van de ontvangst van een eredoctoraat aan de Columbia Universiteit getuigde: „The major capital stock of an industrially advanced country is not its physical equipment; it is the body of knowledge amassed from tested findings and the capacity and training of the people to use this knowledge effectively” ¹⁵⁾. Zo zijn er anderen. Wanneer Brand in zijn artikel in „Economie” de criteria voor sociale investering in onderontwikkelde gebieden behandelt, voert ook hij ten aanzien van de betekenis der kennis de nodige restricties in. Niet alle vormen van onderwijs zijn economisch nuttig. Zelfs bestrijding van het analfabetisme heeft in onderontwikkelde gebieden niet altijd welvaartsverhogend gewerkt. Hogere onderwijsvormen veroorzaken soms ontstellende werkloosheid. Hiervan

¹⁴⁾ *Education as an industry*, New York 1956.

¹⁵⁾ Aangehaald door W. Brand in „Economie”, mei 1960.

is India een voorbeeld. Prof. Dr. E. de Vries herinnert eraan dat hier honderdduizenden mannen met een universitaire graad zonder werk zijn ¹⁶⁾.

Volgens beide auteurs gaat het vóór alles om de juiste soort van vaardigheden bij te brengen, die waaraan het volk in het stadium, waarin het economisch verkeert, behoefte heeft. Het is Brand te doen om „basic, applied knowledge, not education pure and simple”. Aan alle plannenmakerij op onderwijsgebied moet een economisch plan voorafgaan. De aanbevelingen in zijn Unesco-rapport gaan evenzeer in deze richting. Brand waarschuwt „that most underdeveloped countries would do well to concentrate more of their resources on crafts schools and intermediate technical schools than on engineering colleges, if they want to industrialize at accelerated speed” ¹⁷⁾. In elk geval is een realistische vooruitberekening van de behoeften aan geschoold personeel noodzakelijk. Voor een bredere opvatting van het kennisbegrip verwijzen wij naar ons derde punt hieronder.

Onderwijsuitgaven zijn — evenals uitgaven voor de verbetering van gezondheid en vitaliteit — te beschouwen als een vorm van besparing, zegt M. Abramovitz ¹⁸⁾.

De factor arbeid.

Het tweede punt, waarnaar onze belangstelling uitgaat, is de produktiefactor arbeid. Zij omvat heel wat meer dan het aantal gewerkte manuren. Het kwaliteitsmoment is hier van wezenlijke betekenis. Daaronder kunnen allerlei aspecten van het mens-zijn worden begrepen, bijv. de houding tegenover het werk, de aandrift tot het verwerven van een inkomen, de betrouwbaarheid van de werker en zijn bereidheid en geschiktheid om met anderen samen te werken. En dan uiteraard niet in het minst zijn geschooldheid en aanpassingsvaardigheid. Produktiviteitsonderzoeken wijzen voorts op de invloed van de organisatie van de arbeid. Bij al deze aspecten komt het onderwijs in het geding. Het draagt een stuk cultuur over en één van de aspecten daarvan is de arbeidswaardering. Het geeft daarenvens de scholing, zowel in algemeen vormende als gespecialiseerde zin, die voor de arbeidsverrichting vereist is. Hier komen wij nu op een terrein, waar de waarde van deze onstoffelijke goederen zich in geld weerspiegelt en daardoor tot op zekere hoogte kwantificeerbaar wordt.

In tabel 2 is het totale inkomen vermeld, dat in de leeftijdsjaren 25 t/m 64 door mannen in de Verenigde Staten genoten wordt in verband met de jaren onderwijs, welke zij gevolgd hebben.

De cijfers zijn verkregen door het *Current Population Survey* van het *Bureau of the Census* in Washington (D.C.). Soortgelijke gegevens zijn ook voor vroegere jaren aanwezig, o.a. van de *Census* van 1950 ¹⁹⁾. Eerder had onze,

¹⁶⁾ *Onderwijs tot verhoging der welvaart*, Paedagogische Studiën, jrg. 36, blz. 321 e.v.

¹⁷⁾ Blz. 23.

¹⁸⁾ *Economics of growth*, in B. F. Haley ed., *A Survey of Contemporary Economics*, Part II, Homewood (Illinois) 1952, blz. 151.

¹⁹⁾ Ze zijn ontleend aan H. P. Miller, *Annual and lifetime income in relation to education 1939 - 1959*, *The American Economic Review*, December 1960, blz. 962 e.v.

TABEL 2.

Totaal inkomen per manlijke beroepsbeoefenaar in de Verenigde Staten, te verwerven van 25 t/m 64 jaar in verband met het genoten onderwijs (1958)

Voltooid onderwijs	Totaal inkomen \$
Lager: minder dan 8 jaar	106.449
8 jaar	149.687
High School: 1 t/m 3 jaar	175.779
4 jaar	215.487
College: 1 t/m 3 jaar	269.105
4 jaar en meer	366.990

in de Verenigde Staten levende, landgenoot H. S. Hout-haker soortgelijke berekeningen gemaakt²⁰⁾. Wij zien duidelijk hoezeer het inkomen toeneemt met de vermeerdering van het genoten onderwijs. Een *high school graduate* verwerft 44 pCt. meer dan iemand, die alleen 8 jaar lagere school heeft, een *college graduate* geniet 70 pCt. meer inkomen dan de man van de *high school*. In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat in de laatste 20 jaar de inkomensverschillen ondanks de relatieve toeneming van de mensen met hogere scholing blijken regelmatig te zijn opgelopen. De vraag steeg, naar mag worden aangenomen, nog sterker dan het aanbod.

Het zijn indrukwekkende cijfers, welke wij hier kunnen presenteren. Het is wel jammer dat ook deze gegevens met een waarschuwing terzake van de gecompliceerdheid der verschijnselen moeten worden voorzien. Oorzaak en gevolg zijn er niet uit af te leiden. Het inkomen is niet uitsluitend aan arbeid toe te schrijven; het kan ten dele ook uit vererfd kapitaal zijn voortgekomen. Mensen, die een *high school* en/of een *college* kunnen bezoeken, zullen van huis uit in het algemeen welvarender zijn dan zij, die deze vormen van voortgezet onderwijs niet genieten, wellicht om financiële redenen niet. Dat is bij onderzoekingen van lokale aard ook wel aan het licht gekomen. Belangrijker is nog dat een hogere graad van onderwijs globaal met een hogere intelligentie samengaat en dat deze laatste nu eenmaal zowel gezocht als schaars is. En wie zal zeggen welk deel van het inkomen aan de begaafdheid en welk aan de school moet worden toegeschreven? Men zou de gesignaleerde verschillen op deze beide gronden als, voor ons onderwerp irrelevant, terzijde kunnen schuiven. Dit zou echter te ver gaan. Het is aannemelijk dat zij op zijn minst een aanduiding geven van de maatschappelijke waardering van het onderwijs. Overigens zal de lezer zich intussen bewust willen zijn van het feit, dat dit materiaal door de situatie in de Verenigde Staten wordt bepaald. Het is niet zonder meer op andere landen overdraagbaar. Met name komt het niet in strijd met de beschouwingen, welke Brand en De Vries voor onderontwikkelde landen hebben gegeven.

Nog één aantekening moet aan deze cijfers worden toegevoegd. Zij geven ook in zoverre een overtrokken beeld van de bijdrage, welke het onderwijs tot de welvaart vermag te leveren, als van de te verwerven revenuen de kosten van het genieten van onderwijs, waaronder de kosten van levensonderhoud of de loonderving gedurende de opleidingstijd, nog zullen moeten worden afgetrokken²¹⁾.

Het „industriële klimaat”.

Wij komen nu tot ons derde punt. Het moet de lezer intussen zijn opgevallen dat deze uitbreiding van de begrippen kapitaal en arbeid nog geen recht vermag te doen

²⁰⁾ *Education and income*, Rev. Econ. Stat., February 1959, blz. 24 e.v.

(advertentie)

aan de veelzijdigheid van het vraagstuk, zoals deze in onze korte beschouwing van de economische ontwikkeling van Nederland in de 19e eeuw naar voren is gekomen. Denken economen zo gespecialiseerd dat zij voor de gezichtspunten van sociologische en cultuurhistorische aard onvoldoende begrip hebben en menen het verloop der economische processen aan de hand van de begrippen kapitaal en arbeid — hoezeer dan ook verruimd — te kunnen verklaren? Dit kan men mannen als W. W. Rostow van het Massachusetts Institute of Technology²²⁾ en M. Abramovitz (in zijn eerder genoemde studie) bepaald niet verwijten.

De eerste legt volle nadruk op „the building of the human, institutional, political and physical foundations of modernization”, de tweede ontvouwt meer expliciet wat daaronder kan worden verstaan. Hij bespreekt in dit verband de „psychologische en andere kwalitatieve eigenschappen van de bevolking”. Hij wijst op de betekenis van de maatschappelijke waardering voor inkomen, werk en betrouwbaarheid, de vertrouwde met mechanische processen, de geneigdheid tot samenwerking. Van groot belang is het tempo, waarin nieuwe technieken worden aangevaard en in exploitatie gebracht. Daarvoor zijn de bereidheid en het vermogen tot aanpassing en de openheid voor verandering van belang. Deze eigenschappen zijn wel in verband gebracht met de geografische situatie van een land, waarbij zeevarenden deze houding gemakkelijker zouden opbrengen dan de bewoners van meer ingesloten landen. Maar strikt culturele factoren komen hierbij evenzeer aan de orde, bijv. religieuze opvattingen. Het bestaan van een ondernemersgroep met een voortvarende mentaliteit is een essentieel element in de economische ontwikkeling. De houding der consumenten kan gunstig of ongunstig zijn voor de invoering van genormaliseerde goederen en daarmee bepalend voor de mogelijkheden van massaproductie.

²¹⁾ In mijn studie *School en efficiency*, Korte mededelingen — van het Nederlands Instituut voor Efficiency — no. 11, 1940, heb ik dit bij een berekening voor ons land wel gedaan. Daar zijn de kosten van levensonderhoud plus die van de opleiding tegenover het gekapitaliseerd inkomen gesteld. Th. W. Schultz maakte onlangs schattingen omtrent het gederfd inkomen plus de opleidingskosten in *Capital Formation by Education*, The Journal of Political Economy, vol. LXVIII, no. 6, December 1960.

²²⁾ *The Stages of Economic Growth*, Cambridge 1960 en *Industrialization and Economic Growth*, contribution First International Conference of Economic History Stockholm 1960, The Hague 1960.

Zij is dus al evenzeer een factor, waaraan aandacht moet worden geschonken. Ditzelfde geldt voor de inkomensverdeling en de veranderingen, welke erin optreden. De hoeveelheid vrije tijd en de besteding daarvan beïnvloeden het consumptiepatroon.

Abramovitz heeft evenzeer oog voor de betekenis van de politieke organisatievormen en de opvattingen omtrent de staatstaak. Hij wijst op de waarde van de vermeerdering van fundamentele kennis en de omzetting van haar gegevens in praktische toepassingen. Daarbij komen culturele trekken als de graad van rationaliteit in het denkpatroon der bevolking aan de orde en de maatschappelijke status van de wetenschap als beroep. Wij noemen verder nog: de plaats van de stoffelijke vooruitgang als een sociaal en individueel doelwit; de betekenis, welke aan de maatstaf van het geld wordt toegekend; de juridische voorzieningen, bijv. de bescherming van uitvindingen. Het belastingstelsel kan positief of negatief op de technologische vooruitgang inwerken.

Laat ons dit alles tezamen het „industriële klimaat” noemen, al wordt dit begrip gewoonlijk in beperkter zin gebruikt²³). Het is duidelijk dat het onderwijs erin thuis hoort. Het schoolwezen draagt de gegeven cultuur over. Vandaag sterker dan ooit in de geschiedenis het geval was, is deze taak dáárin geïnstitutionaliseerd. Dit betekent dat het geheel van inzichten en overtuigingen, houdingen, strevingen, vaardigheden van het volk voor een groot stuk door het intermediair der school wordt aangekweekt, gevoed, onderhouden. En vernieuwd. Men overschatte wat dit laatste aangaat de mogelijkheden niet. Het onderwijs kan niet overdragen wat niet op enigerlei wijze in de cultuur leeft en werkt. Het is geen originele kracht, die men slechts heeft in te schakelen om de samenleving een nieuwe gestalte te geven. Zelfs een verandering van de onderwijzersoplei-

ding werkt slechts door naarmate oude onderwijzersgeneraties door nieuwe worden vervangen. Revoluties, welke vaak een sterk pedagogisch elan vertonen, kunnen op zichzelf de continuïteit maar weinig doorbreken. De invloed van de Franse revolutie op ons volksonderwijs is toe te schrijven aan het nieuwe denken, dat gedurende decennien werd voorbereid, en niet aan het gewelddadig gebeuren zelf, al heeft dit belemmeringen voor de doorwerking van een andere geest uit de weg geruimd.

Intussen is door deze nieuwe visie op de betekenis van het „klimaat” voor de industriële ontwikkeling het onderwijs in de breedste zin in de studie van de economische processen betrokken. Nu gaat het niet meer uitsluitend om het doorgeven van technische kennis en vaardigheden, welke voor de produktie van belang zijn; neen het grote geheel der cultuuroverdracht komt in het geding. Colin Clark introduceert in zijn beschouwing van de economische ontwikkeling drie e's, nl. *education*, *energy* (in de zin van menselijke vitaliteit) en *enterprise*. Van deze drie onderstreept hij in zijn bovengenoemd artikel nadrukkelijk de eerste:

„Economists are now quickly coming to realize the importance of education for economic progress, not only of technical and scientific education but also of literacy and general education at all levels, whether teaching the alphabet to illiterate peasants or working for postgraduate degrees. All such education gives to men's minds a range and flexibility which they would not otherwise possess. Although it is a hidden factor, education is now none the less a necessary one for any economically advanced community”²⁴).

In hoeverre is kwantificering mogelijk?

Het is duidelijk, dat terwijl de moderne economie zich door de kwantificering haar status van echte wetenschap heeft verworven, de mogelijkheden van het cijfermatig houvast op de door haar bestudeerde processen als gevolg van deze evolutie van het inzicht een eind verder weg zijn komen te liggen en ten dele illusoir zijn geworden. Wat het laatste aangaat: men zal dienen te aanvaarden dat de wetenschappen van de mens en het menselijk gedrag eigen methoden en begrippen hebben en dat de waarde daarvan niet mag worden afgemeten naar de vraag of en in hoeverre zij in een rekenende benaderingswijze passen. Dit betekent niet dat pogingen tot benaderende meting van de verschijnselen zich ook niet tot de nieuw ontdekte gebieden zouden kunnen en moeten uitstrekken. Met name aangaande de onderwijsvoorzieningen en de research laat zich allerlei meten wat dan wel niet de zaak zelf is — het geestelijk gebeuren en zijn kwaliteit — maar een aanduiding zou kunnen zijn van wat er op deze gebieden gaande is.

Wij zouden — als vierde punt — de aandacht willen vestigen op de berekeningen, welke de eerdergenoemde Th. W. Schultz op het terrein, dat ons bezighoudt, heeft verricht. Hij heeft zich, met het oog op de Verenigde Staten, afgevraagd: verklaren de toeneming van het aantal manuren arbeid, het totaal van de gewerkte manuren van onze groeiende actieve bevolking, plus de toeneming van onze hoeveelheid reëel kapitaal, het grootste deel of het geheel van de economische ontwikkeling in de loop der geschiedenis? Er zijn — aldus Schultz — verschillende studies over deze aangelegenheid gemaakt en zij brengen alle duidelijk dezelfde feiten aan het licht.

²³) Prof. Dr. P. J. Bouman publiceerde er juist een boek over.

BERICHT

Hierdoor delen wij mede, dat het Nederlandsch Economisch Instituut sedert 1 mei 1961 des zaterdags gesloten is.

Voor dringende zaken zij verwezen naar onderstaande huisaansluitingen:

Secretariaat:

Drs. J. R. Zuidema: Nachtegaallaan 44, Rotterdam-13, tel. (010 of 01800) 18 63 34.

Research:

Drs. W. C. Kroft: Treublaan 3b, Amersfoort, tel. (03490) 90 31.

Drs. H. Linnemann: Pieter Langendijkstraat 3, Papendrecht, tel. (01850) 2 19 85.

Drs. E. H. Mulder: Prins Alexanderlaan 99, Nieuwerkerk aan de IJssel, tel. (01803) 6 82.

Redactie „E.-S.B.”:

Drs. A. de Wit: Sleedoornlaan 17, Rotterdam-12, tel. (010 of 01800) 18 36 32.

Stichting
Het Nederlandsch Economisch Instituut

²⁴) A.w., blz. 267 e.v.

Hij geeft daarna de volgende cijfers. In de periode 1929-1953 is het reëel nationaal inkomen in de Verenigde Staten iets meer dan verdubbeld. Dat betekent, wanneer men met samengestelde interest rekt, een toeneming met iets meer dan 3 pCt. per jaar. Gedurende deze zelfde periode 1929-1953 is het aantal manuren van het arbeidspotentieel met 47 pCt. toegenomen en het totaal geïnvesteerde kapitaal met 42 pCt. Wanneer deze laatste cijfers op de juiste wijze worden gewogen, kan men vaststellen dat de *input* met 1/3 is toegenomen. Deze vertoont, wanneer men eveneens met samengestelde interest rekt, een accres met 1,2 pCt. per jaar. Van de stijging van het reëel nationaal inkomen kan dus 2/5 gedeelte uit de vermeerdering van arbeid en kapitaal worden verklaard. Daarentegen blijft 3/5 deel onverklaard.

Waar komt deze rest vandaan? Schultz' antwoord is dat het onverklaarde deel moet worden toegeschreven aan de toeneming van het kapitaal aan menselijke waarden, waarover zijn land beschikt. Het gaat om „improvements in human effectiveness, arising from the fact that man has developed capacities that result from investment in man”. Ook hij stelt: „perhaps the greatest capital formation that has been going on in our society is this investment in ourselves”. En een van de aspecten van dit proces is de grote vermeerdering van nuttige kennis. Ervaringen in Mexico, Brazilië en Puerto Rico hebben de onderzoeker op de betekenis van dit aspect opmerkzaam gemaakt. Voor de Verenigde Staten kan worden aangetoond dat bij vergelijking van de jaren 1920 en 1956 de investering in onderwijs, nl. in *high schools, colleges en graduate schools*, aanzienlijk sterker is toegenomen dan die van het fysieke kapitaal, waarbij nog komt dat de levensduur van het menselijk kapitaal belangrijk is verlengd. „A person invests in himself and then has a longer period of useful activity in society than he would have had thirty years ago. At the same time, the life²⁵⁾ of so-called physical capital is getting shorter and shorter. This is one of the notable phenomena in our time²⁶⁾”.

Dit alles is nog slechts een zeer globale benadering, welke zeker niet aan alle aspecten recht doet. Zo zijn kapitaal en arbeid produktiever naarmate de productie op groter schaal plaatsvindt. En dit was in de Verenigde Staten het geval. Er zal omtrent dit onderwerp nog veel onderzoek moeten worden verricht. Daarbij komt, zoals zo vaak, de behoefte aan samenwerking der wetenschappen aan het licht. De problemen overschrijden de traditionele grenzen van de economie verre. Factoren, die gerekend worden tot de psychologie, de sociologie en de politicologie, komen aan de orde. De geschiedenis, met name de cultuurgeschiedenis, zal haar licht moeten doen schijnen. Nieuwe statistische methoden zullen bij de verwerking en analyse van tal van interdependente cijferreeksen dienstbaar zijn.

Het is wel betreurenswaardig dat tegenover de harde feiten van de stijgende onderwijsuitgaven geen gelijkwaardige gegevens omtrent de daarvan te verwachten vruchten kunnen worden gesteld. Wij staan wat dit aangaat nog geheel aan het begin.

²⁵⁾ Bedoeld zal zijn de economische levensduur; de technische „levensverwachting” neemt vaak toe bij auto's, banden.
²⁶⁾ The Humanist, blz. 77.

Besluit.

Wij sluiten dit artikel af met enkele opmerkingen omtrent de principiële verhouding van onderwijs en economie. De 19e eeuw, waarmede wij ons reeds hierboven hebben beziggehouden, heeft ons een desintegratie der cultuur nagelaten, waardoor zowel het gebied van het economisch denken en handelen als dat van het pedagogisch denken en handelen op zichzelf zijn komen te staan. Men sprak van een *homo economicus* enerzijds en een *paedagogische Provinz* (Goethe) anderzijds. Twee reïnculturen, die niets met elkaar te maken hadden. Van deze gedachten leeft, ondanks alle correcties, nog meer voort dan aanvaardbaar is. Daarom zij vooreerst vastgesteld dat, het *economisch beginsel*, waarbij de mens tracht met gegeven middelen het grootste resultaat te bereiken en een gegeven doel met de geringste offers te verwerven, op beide terreinen gelijkelijk recht heeft. Wanneer dit beginsel in de voortbrenging van stoffelijke goederen zoveel nadrukkelijker wordt erkend en nagestreefd dan in de wereld van het onderwijs is dit een duidelijk tekort van het laatstgenoemde gebied. Met aanzienlijk meer en goed gerichte research zou daaraan nog veel kunnen worden verbeterd. Wat is f. 310.000 voor onderwijsresearch per jaar (1961)²⁷⁾ tegenover de f. 1,3 mrd. (1958), die in ons land, nog afgezien van de gezinsuitgaven, per jaar voor het schoolwezen wordt uitgegeven? Dit is 0,024 pCt. van de omzet. Het betekent *niets* vergeleken met de bedragen, welke het bedrijfsleven in het toegepast onderzoek investeert. Wilde men het bedrijfsleven enigszins nabij komen dan zou een honderdvoudig research-budget nog uiterst bescheiden zijn.

Anders staat de zaak evenwel bij de *bepaling van de doeleinden*, waarnaar zal worden gestreefd. Het is stellig niet zo dat de economische ontwikkeling tot enig en hoogste doel van het onderwijs mag worden gesteld. Het feit, dat wij onderwijs en welvaart in onderling verband hebben besproken, worde vooral niet in die zin geïnterpreteerd. Het ware onjuist het onderwijs uitsluitend of overwegend te beoordelen naar zijn bijdrage tot verhoging van de produktiviteit, evenmin als men het proces der stoffelijke voortbrenging eenzijdig uit sociaal-pedagogisch oogpunt mag waarderen. Het is echter wél zo dat op beide levensgebieden een afweging van waarden moet plaatsvinden. Terecht vraagt men van het onderwijs dat het *ook* de betekenis van de volkshuishouding in het oog vat en verlangt men van de stoffelijke produktie dat zij met de belangen van mensvorming en cultuuroverdracht zal rekenen. Terwijl nu dit laatste valt buiten het bereik van deze verhandeling, worde het eerste onderstreept: wij zullen moeten leren onderwijsvragen óók te beschouwen in haar betekenis voor het welvaartsstreven.

's-Gravenhage.

Prof. Dr. PH. J. IDENBURG.

²⁷⁾ Zie Handelingen Tweede Kamer 1960-1961, blz. 2636.

NASCHRIFT

Na de correctie van dit artikel ontving ik nog Th. W. Schultz, *Education and economic growth*, in Sixtieth Yearbook, Part II, „Social forces influencing American education 1961”; The National Society for the Study of Education, Chicago (Ill.)
Ph. J. I.

Blijf bij — Lees „E.-S.B.”!

De economische voorlichting in ons land zal zich dienen aan te passen aan de Europese integratie. In verband met ons kleine taalgebied zal men een extra inspanning mogen verwachten waar het de voorlichting van het buitenland over ons economisch-politiek klimaat betreft. Ook de voorlichting over de Europese economie blijkt in een klein taalgebied moeilijker en dit allereerst om zulver commerciële redenen (kleinere potentiële afzet ondanks de groter wordende markt), maar mogelijk ook door een zeker provincialisme. Een vergelijking van de economische publicistiek in de Westeuropese landen zou moeten leren of de middelen die ons hier ten dienste staan voldoende zijn. Wat de politieke voorlichting over de Europese integratie betreft kan men in Nederland een verheugende activiteit waarnemen. Gezien het hoge peil dat hier vaak wordt bereikt, moet men het dubbel betreuren dat het buitenland thans meestal onkundig blijft van wat in ons taalgebied verschijnt.

Taalgebied, economische voor- lichting en Europa

Er is de laatste tijd in de pers geschreven over het gebruik van het Nederlands in de Europese Gemeenschap. Eerst werd dit als een prestigekwestie aangevoeld; vervolgens werd het gebruik van de moedertaal aan Nederlandse vertegenwoordigers aanbevolen ter verbetering van onze eigen onderhandelings techniek¹⁾. Op één van de belangrijkste facetten vestigde men echter nog niet de aandacht. Het zal hoe dan ook wel altijd zo blijven dat nooit meer dan ongeveer 17 van de in totaal 170 miljoen bewoners van het Europa der Zes onze taal machtig zullen zijn.

Dit maakt dat het probleem der Europese economische voorlichting voor het kleinste taalgebied extra ingewikkeld en ook van bijzonder gewicht wordt. Immers, men behoeft slechts een representatieve Franse, Duitse of Italiaanse krant geregeld in te zien om het economische en politieke klimaat in onze partnerlanden te proeven. Maar wie leest er in het buitenland nu Nederlands? En hoe weinig geeft niet een toonaangevende krant als „Le Monde” bijv. over de Nederlandse economie? Men zou dus een zekere voortvarendheid van Nederlandse zijde verwachten om in deze leemte te voorzien. Helaas schijnt men zich hier te lande nog niet geheel van dit voorlichtingsprobleem bewust te zijn, terwijl men in het buitenland juist vaak grote activiteit op dit gebied ontplooit, soms verschillende dagelijkse en wekelijkse persoverzichten uitgeeft ten behoeve van het buitenlandse publiek, veelal zelfs uit een wereldtaal als het Engels of het Duits vertaald (men denke bijv. aan het werk van de Amerikaanse U.S.I.S. en de dagelijkse bulletins van het Duitse Bundespresseamt²⁾).

¹⁾ Zie o.a. de „Nieuwe Rotterdamse Courant” van 10 november 1960, de „Katholieke werkgever” van 31 december 1960 en „De Telegraaf” van 5 januari 1961. Zie ook de vragen van het Tweede Kamerlid Drs. G. M. Nederhorst aan de Hoge Autoriteit en E.E.G.-Commissie dd. 12 december 1960.

²⁾ De problemen van een klein taalgebied die hier in verband gebracht worden met economische bekendheid gelden uiteraard ook voor de verspreiding van de cultuur. Zo merkte Prof. K. Heroma in het decembernummer van Neerlandia, het orgaan van het Alg. Ned. Verbond bijv. op dat, waar veel minder Duitsers het Nederlands passief beheersen dan andersom er eigenlijk ook op veel grotere schaal Nederlandse literatuur in het Duits zou moeten worden vertaald dan omgekeerd.

Er bestaan natuurlijk bij ons wel enige periodieken om het buitenland in het Engels, Frans of Duits voor te lichten over onze economie, maar veel en van grote frequentie is dat meestal niet. De Nederlandse Ambassade te Parijs geeft bijv. het weekblad „Nouvelles de Hollande” uit, dat politiek, cultureel en economisch nieuws bevat; in Rotterdam verschijnt wekelijks „Der Hafenkurier” voor scheepvaart, handel en verkeer; tenslotte geeft het A.N.P. een dagelijks bulletin in het Engels uit dat vooral door de Ambassades te 's-Gravenhage gelezen wordt en dat naast Nederlands nieuws veel Reuterberichten brengt. Ook verschijnen er nog enkele veertiendaagse en maandelijkse bladen of kwartaalberichten die het buitenland economische of handelsvoorlichting over Nederland geven. Deze laatste zijn vrijwel uitsluitend op exportbevordering gericht. Nu is het bevorderen van onze handel even nodig als lofwaardig, maar het is niet alles.

Sinds het bestaan van de E.E.G. is een aanzienlijk gedeelte van de besluitvorming over Nederlandse economische aangelegenheden niet meer in handen van Nederlanders. Buitenlandse ministers en deskundigen, Europese commissies en ambtenaren vergaderen en beslissen ook over onze belangen (alleen te Brussel vinden er maandelijks gemiddeld al 200 à 250 vergaderingen plaats op het niveau van de Zes). Daarbij komt nog dat sinds de Europese Gemeenschappen zich te Brussel vestigden vele buitenlandse correspondenten 's-Gravenhage voor deze stad verwisselden en van daaruit over Nederland schrijven.

Wat blijkt nu? Dat deze groep buitenlanders vaak zeer gebrekkig over ons economisch leven en onze economische politiek is voorgelicht. Dat men veelal eerst in de conferentiezaal met het Nederlands standpunt geconfronteerd wordt, het dus vaak over die „lastige Hollanders” heeft omdat men de achtergronden van ons standpunt noch onze openbare mening kent. Een recent voorbeeld gaf de Europese topconferentie van 10 februari in Parijs. De Nederlandse houding was voor onze partners dé grote verrassing; toch had ieder die onze pers maar enigszins had gevolgd wel zo iets kunnen verwachten. Zelfs de Belgen werden 's avonds over hun radio over het onverwachte „mauvaise humeur” der Nederlanders ingelicht.

Nu kunnen wij als klein taalgebied wel de trotse verongelijkte gaan spelen, maar dat levert niets op. De Vlamingen zouden ons misschien het best kunnen uitleggen wat het economisch betekent om „niet verstaan” te worden.

Men kan sceptisch stellen dat het het buitenland toch niet interesseert wat wij ervan denken, maar dat is beslist onjuist. Hoeveel buitenlanders nemen niet de moeite om een Belgische krant of de „Neue Zürcher Zeitung” te lezen? Trouwens, men kan als Nederlander in het buitenland geregeld een overigens onbevredigde vraag naar voorlichting over ons land constateren.

Voorlichting is uiteraard een tweeledig proces en men kan zich in dit verband dus ook afvragen hoe Nederland over de Europese economische ontwikkeling wordt voorgelicht. Op het belang van de economische publicistiek in het algemeen werd nog onlangs in dit blad door G. de Bruyn gewezen. Het komt ons voor dat ondanks zijn eeuwenoude traditie Nederland op het terrein van de economische publicistiek nu zeker niet vooraanstaat ³⁾.

In zijn beknopt, maar goed overzicht over „De economische én financiële pers en voorlichting in Nederland” merkt Dr. Van de Poel op dat „Het Financieele Dagblad” enigszins het voetspoor van „The Financial Times” volgt „maar vanwege het zoveel kleiner taalgebied, dat het bestrijkt, de betekenis van het Britse orgaan moeilijk zal kunnen evenaren” ⁴⁾.

Zeker, ook hier weer de handicap van een klein taalgebied. Maar dit verklaart toch niet alles. Als verscheidene buitenlandse dagbladen meer aandacht aan financieel en economisch nieuws besteden dan soortgelijke grote Nederlandse organen dan ligt dit voor een deel ook aan de gaardheid van het lezerspubliek en werkelijk niet alleen aan het aantal abonnees. Trouwens de diverse Keesings publicaties zijn het bewijs dat ook een klein land met een beperkt taalgebied veel kan presteren op publicistisch terrein.

Wordt in de Benelux-landen in verhouding minder aandacht besteed aan de Europese economische voorlichting dan is dit mogelijk ook deels een gevolg van een in het algemeen minder ontwikkelde economische publicistiek, en van een zeker provincialisme, een denken in kleine verhoudingen. De Duitsers hebben daarentegen een uitstekend economisch voorlichtingsapparaat opgebouwd, zowel journalistiek als commercieel en wetenschappelijk. Om ons hier tot de journalistiek te beperken: bij de „Vereinigde Wirtschaftsdienst” (V.W.D.), de economische tak van D.P.A., werken 250 personen, waaronder verscheidene buitenlandse correspondenten. Van de ongeveer 30 dagelijkse berichtendiensten waarop men zich daar kan abonneren zijn er twee speciaal aan Europa gewijd („Europa-Nachrichten” en „Europa-Nachrichten/Land- und Ernährungswirtschaft”).

Daarnaast loopt er nog een vrij groot aantal Duitse dagbladcorrespondenten te Brussel, Parijs en Luxemburg rond, die zich uitsluitend met de economische berichtgeving bezighouden terwijl de zeker even bekwame Nederlandse

correspondenten tevens het huwelijk van Boudewijn en Fabiola moeten verslaan, het Kongolese drama of een politieke staking. Allemaal zeer interessante zaken, maar voor Nederland toch van minder economisch belang dan de Europese eenwording. Als de correspondenten teveel Europa „geven”, gaat het op de hoofdredactie de prullenmand in. De dagbladen hebben er vaak geen plaats voor (meestal slechts 1 pagina in totaal voor de economische redactie), en speciale Europa-bulletins zijn er bij ons niet.

De economische voorlichting door de grote dagbladen is in Frankrijk, België en Italië zeker minder uitvoerig dan in Duitsland. Wel verschijnt in het Frans en Italiaans een aantal onafhankelijke dagelijkse of wekelijkse voorlichtingsbulletins. Om ons weer tot de Europese integratie te beperken: het uitvoerigst zijn wel de publikaties van „Agence Europe”, dat nauw met het Italiaans persagentschap A.N.S.A. gelieerd is. „Europe” geeft in het Frans, Italiaans, Duits, Engels en Amerikaans o.a. twee dagelijkse bulletins uit, één over de E.E.G., Euratom, E.V.A., O.E.E.S., G.A.T.T. enz., en één speciaal aan de E.G.K.S. en de kolen- en staalindustrie gewijd.

Verder verschijnt nog een aantal wekelijkse voorlichtingsdiensten, die veelal door Fransen worden verzorgd, zoals „Europe-service”, „Europe-Afrique”, „Opera-Mundi-Europe” (met een Duitse en Engelse editie en een Italiaanse gepland), „Agra-Europ” (tevens in het Duits). Wij vermelden alleen die diensten, welke minstens eens per week verschijnen en welke uitsluitend aan de Europese economie en integratie zijn gewijd.

Het bovenstaande lijstje doet toch wel vermoeden dat deze persdiensten, welke meestal reeds enkele jaren bestaan, in een behoefte voorzien. Wat wordt er nu op dit gebied in de Benelux gepubliceerd? Een drietal maandelijks uitgaven (de maandelijks Franse, Duitse en Italiaanse uitgaven werden hier overigens niet vermeld). In België verschijnt „L'Européen”, een populair maandblad onder Frans-Belgische redactie, dat zich tot de zakenman richt en dat ook in een Duitse editie uitkomt. Verder geven in Nederland, naast enkele systematische publikaties over het Verdrag van Rome met uitvoerende verordeningen en besluiten, een tweetal uitgeverij het „Euromarkt-Nieuws” uit (thans ook in een Engelse uitgave). Tenslotte heeft „Sociaal-Economische Wetgeving” tegenwoordig een speciaal deel „Europa”.

Europa is mode geworden en de Nederlandse dagbladen en periodieke pers besteedt er veel ruimte aan. Wie geregeld de „N.R.C.” en de „Handels- en Transportcourant” leest, zal zeker resp. politiek en ook economisch aardig bijblijven. Toch heeft — zoals boven bleek — de Benelux zich wat economische voorlichting betreft in het algemeen minder op Europa ingesteld dan haar drie grote partners. Immers, in het buitenland zijn de voorlichtingsbronnen talrijker. Ja zelfs de „Neue Zürcher Zeitung” en „The Financial Times”, twee bladen uit het Europa der Zeven, brengen veelal meer Europees nieuws dan gelijksoortige kranten in ons land. De gemiddelde Nederlander zal het echter toch wel prefereren om door landgenoten vanuit een Nederlands optiek te worden voorgelicht.

Men vindt het bij ons eerlijk gezegd vaak niet zo nodig om zich vroegtijdig druk te maken; men vertrouwt op zijn vakpers en wat men weten moet hoort men meestal toch wel tijdig. Dit geldt mogelijk in een land van 11 miljoen, waar „ons kent ons”, doch in één markt van 170 miljoen (om nu maar niet van twee blokken te spreken), een markt

³⁾ Er zij hier aan herinnerd, dat de oudste kranten uit de Nederlanden stamden, dat daar in de 17e eeuw ook vaak Engelse en Franse edities werden uitgegeven en dat de buitenlandse berichtgeving zich uit de *koopmansbrief* ontwikkelde. Zie Prof. Dr. K. Baschwitz: „De krant door alle tijden”.

⁴⁾ In „V.E.V. Berichten” van 30 september 1960.

van drie Gemeenschappen, vier douane- en vijf betalingsgebieden en zes landen, is het ook voor de deskundigen vaak moeilijk zich te oriënteren.

Maar niet alleen het onoverzichtelijk worden der marktverhoudingen vraagt de aandacht, want hier kan juist de vakpers vaak helpen. Naar aanleiding van het gebrek aan kennis in het buitenland over ons standpunt zag men reeds hoe belangrijk het psychologisch is om politieke beslissingen door een goede voorlichting voor te bereiden. Zo zal ook het Nederlands publiek geestelijk klaar moeten worden gemaakt om zich op de economische evolutie naar de „grote markt” te kunnen instellen. Een zo groot mogelijke openbaarheid is daarbij een eerste vereiste, want een der grootste gevaren is juist dat men de economische integratie als een zaak van enkel ambtenaren gaat beschouwen. Ook zij die buiten het bedrijfsleven staan dienen geïnteresseerd te zijn want ook zij zullen de vruchten mogen plukken en . . . de offers dienen te brengen op het altaar der Europese integratie.

Bij ons heeft men noodzaak van de openbaarheid zeker goed begrepen. De Nederlandse pers is bijv. samen met de Duitse bij de debatten van het Europees Parlement te Straatsburg altijd het best vertegenwoordigd. De aandacht die onze pers aan de politieke kant van de Europese eenwording besteedt steekt dan ook gunstig af bij de meeste Italiaanse en ook Belgische dagbladen. En het is ook weer van Nederlandse zijde dat door de Tweede Kamerleden Ir. Vredeling en Mr. Van der Goes van Naters in het Europees Parlement op grotere openbaarheid bij het werk van Ministers en Commissies werd aangedrongen⁵⁾.

Een bijkomstige moeilijkheid is dat de economische integratie in haar tegenwoordig stadium van uitvoering al zo vreselijk technisch (en dus „droog”) is. Nog vóór de Europese instellingen werkelijk wortel hebben geschoten in het volksbewustzijn zijn de parlementaire debatten — vanwege de materie — al vaak bijzonder taai. Zo kunnen er bijzonder belangrijke beslissingen over minimumprijzen of landbouwheffingen worden genomen of besproken, die het grote publiek vrijwel ontgaan, terwijl bijv. het couperen van paardestaarten de Nederlandse gemoederen hevig in beweging brengt dank zij de uitvoerige kranteverslagen.

Het is wel duidelijk en ook wel begrijpelijk dat de pu-

⁵⁾ Zie ook Prof. Dr. I. Samkalden: „Openbaarheid gevraagd” in „Sociaal Economische Wetgeving - Europa” van januari 1961.

blieke belangstelling vaak in geen enkele relatie staat tot het werkelijk economisch belang. De afstand in kilometers immers speelt ook een rol: wat de voorzitter van de plaatselijke Kamer van Koophandel over de Euromarkt te zeggen heeft zal vermoedelijk weinig invloed hebben op de gang van zaken, maar het krijgt een plaatsje in de kraant want de lezers kennen deze man. Het blijkt moeilijk zich te realiseren dat een verklaring van de Duitse Minister van Landbouw of zelfs van de Italiaanse Minister van Financiën tegenwoordig soms van meer gewicht kan zijn voor onze nationale economie.

Resumerend kan men zeggen dat ook de voorlichting zich zal dienen aan te passen aan de Europese integratie. In verband met ons kleine taalgebied zal men een extra inspanning mogen verwachten waar het de voorlichting van het buitenland over ons economisch-politiek klimaat betreft. Wie zowel de Nederlandse als de buitenlandse pers geregeld volgt krijgt echter de indruk dat wij nu op een soort taalëiland leven: er vinden hier interessante discussies plaats, maar wie geen eilandbewoner is hoort er nooit wat van.

Ook de voorlichting over de Europese economie blijkt in een klein taalgebied moeilijker en dit allereerst om zuiver commerciële redenen (kleinere potentiële afzet ondanks de groter wordende markt), maar mogelijk ook door een zeker provincialisme. Een vergelijking van de economische publicistiek in de Westeuropese landen zou moeten leren of de middelen die ons hier ten dienste staan voldoende zijn en in hoeverre ons bedrijfsleven in een ongunstiger positie verkeert dan dat in de naburstaten. Mogelijk kan men hierbij voortbouwen op het werk dat bijv. de „European Productivity Agency” in dezen reeds ondernam⁶⁾.

Wat tenslotte de politieke voorlichting over de Europese integratie betreft kan men in Nederland een verheugende activiteit waarnemen. Gezien het hoge peil dat hier vaak bereikt wordt kan men het dus dubbel betreuren dat het buitenland thans meestal onkundig blijft van wat in ons taalgebied verschijnt.

Brussel.

Mr. CLARA C. MEYERS.

⁶⁾ Zie H. de Jaeger: „Zijn onze ondernemers behoorlijk geïnformeerd?” in V.E.V. Berichten van 31 januari 1961.

De handelscentra en hun invloedssfeer

Inleiding.

De onderzoekingen tot het bepalen van de handelscentra en het daarbijbehorend achterland, geleid door universitaire en andere onderzoekingscentra, industriële en commerciële bedrijven (o.a. in België de warenhuizen), situeerden zich tot voor korte tijd hoofdzakelijk in het domein van de marktstudie. Sinds enkele jaren interesseert de kennis van de handelscentra en hun attractiezone een bredere laag van de economische middelen. De regionaal-economische studies deden een groeiende bewustwording ontstaan voor de economische streken, die in geen geval eindigen daar waar de administratieve grenzen worden overschreden. Een economische streek is „een locus van economische solidariteiten, d.w.z. een eigen economische

structuur, en binnen dewelke de economische variabelen (tewerkstelling, inkomen, verbruik, sparen, investeren e.a.) in hoge mate op gelijke manier reageren of van elkaar afhankelijk zijn”¹⁾.

Oorspronkelijk werd, bij de afbakening van de economische streken, het accent gelegd op de aard van de economische activiteiten, de beroepsstructuur van de bevol-

¹⁾ G. Declercq en O. Vanneste: „Structurele werkloosheid in West-Vlaanderen”, Roeselare, 1954, blz. 52.

Zie ook de definitie van P. Romus in „Expansion Economique Régionale et Communauté Européenne”, 1958: „La région est une entité géographique qui se caractérise à la fois par une relative homogénéité économique et sociale, et par une certaine interdépendance dans la localisation de ses activités économiques”, blz. 13.

king en de arbeidsmobiliteit. Deze fenomenen hebben alle, hetzij direct hetzij indirect, betrekking op de produktiezijde van de economische kringloop, m.a.w. op de inkomensverwerving. Een ander luik van de economische kringloop is de besteding van het verworven inkomen. Het is immers gebleken dat de grote handelscentra een merkbare attractie uitoefenen op de bevolking van de omliggende gemeenten en deze laatste in een belangrijke mate economisch binden met de handelskernen. Dit betekende meteen het uitgangspunt voor een nieuwe techniek, naast de andere indices, tot het bepalen van economisch homogene zones.

Veelal vallen de streken, afgebakend op basis van inkomensverwerving en inkomensbesteding, grosso modo samen; een stelling die sterk verdedigd wordt door A. Predöhl: „By far of the largest part of consumption, however, is a function of the working forces bound to the places of production. Accordingly, we may well ignore the small part of consumption that is independent of any kind of productive activity, and conclude that a theory of substitution which explains the location of production, in the widest sense of that term, includes location of consumption”²⁾.

Dat de stelling van Predöhl niet altijd zo expliciet waar is, moge blijken uit het feit dat bepaalde gewesten, met een nochtans voldoende activiteitsgraad, economische moeilijkheden kenren die tot stagnatie leiden. De oorzaak van deze ongelijke economische expansie, ten overstaan van andere gebieden, vindt menigmaal haar oorzaak in een verlies aan koopkracht, ten voordele van een bepaald centrum dat de bevolking aantrekt en waar een deel van het inkomen gespenseerd wordt in allerlei goederen, vooral „shopping-goods”³⁾.

In dezelfde gedach'engang ontstaan onevenwichtigheiden van budgettaire aard tussen handelscentra en „cormitory-zon s”. Deze laatste huisvesten een belangrijk deel van de bevolking dat in het centrum werkt doch ook koopt. Een dergelijk verschijnsel doet zich voor in Frankrijk tussen Parijs enerzijds en het departement Seine-et-Oise anderzijds. Deze hoofdstad profiteert van de economische activiteiten, terwijl de woonzone de lasten draagt van een hoge bevolkingsdichtheid met al de financiële gevolgen daaraan verbonden, zoals o.a. het bekostigen van het onderwijs en de hospitalen, het aanbrengen van openbare nutsvoorzieningen en het aanleggen van wegen. In dit verband schrijft M. A. Piatier: „L'étude géographique de la répartition et de l'emploi du pouvoir d'achat devient donc une importante du diagnostic. Les flux de dépense, étudiés spatialement, ont autant de signification que les flux de marchandises connus par l'examen du trafic des chemins de fer, des routes ou des voies fluviales”⁴⁾.

In het onderstaande worden een viertal methoden aangegeven tot het bepalen van de invloedssfeer van de handelscentra. Deze worden voorafgegaan door enkele kritische beschouwingen bij het bepalen van de handelscentra.

²⁾ A. Predöhl: „Theory of location in its relation to general economics”, *Journal of Political Economy*, 1928, blz. 383.

³⁾ American Marketing Association: „Report of the Definitions Committee”, *Journal of Marketing*, oktober, 1948, blz. 202; zie ook R. Holton: „The distinction between convenience goods, shopping goods and speciality goods”, *Journal of Marketing*, juli 1958, blz. 53.

⁴⁾ M. A. Piatier: „l'Attraction commerciale des villes”. *Revue juridique et économique du Sud-Ouest*, no. 4, 1956, blz. 576.

A. Methodiek tot het bepalen van de handelscentra⁵⁾.

Onder handelscentra verstaat men gemeenten die ook handelsdiensten verlenen aan inwoners uit de omliggende gemeenten. Men zou hier op het eerste gezicht kunnen aannemen dat deze gemeenten met een grote bevolking een verzorgende handelsfunctie vervullen. De omvang van de bevolking van een stad staat echter niet in relatie tot haar verzorgende handelsfunctie. Talrijke voorbeelden zijn aan te halen van gemeenten met een hoog bevolkingstal zonder daarom een centrumfunctie te vervullen. Daarentegen bezitten sommige gemeenten met een klein bevolkingstal wel deze centrumfunctie.

Meer zin heeft het echter aandacht te schenken aan het aantal handelsinrichtingen (groot- en kleinhandel en bank- en verzekeringswezen) en deze in relatie te brengen met het bevolkingstal. Op deze wijze verkrijgt men een „handelsinrichtingenindex”, d.i. het aantal handelsinrichtingen per 1.000 inwoners. Hierbij wordt verondersteld dat de gemeenten met een verzorgende functie, een meer dan evenredig aantal inrichtingen tellen en aldus een hogere index vertonen. Deze simplistische index beantwoordt niet aan de realiteit. Men houdt immers geen rekening met tal van economische factoren die deze index kunnen beïnvloeden:

a) ieder gemeente heeft behoefte aan een zeker minimum aantal handelsinrichtingen om voor de alledaagse levensbehoeften in te staan;

b) tal van handelsinrichtingen worden als nevenactiviteit geëxploiteerd; andere tellen daarentegen een sterke personeelsbezetting (warenhuizen);

c) de gebieden met een hoge welvaart maken een theoretisch hoger aantal winkelzaken per 1.000 inwoners mogelijk, althans geldt dit voor bepaalde goederengroepen;

d) in de gemeenten van economisch zwakke streken is de „handelsinrichtingenindex” doorgaans hoger dan in de structureel sterke streken. Een deel van de beroepsbevolking zoekt er een uitweg in de handel, vooral dan de kleinhandel. Daarmede gaat een verborgen werkloosheid in de tertiaire sector gepaard;

e) verkeerstechnisch geïsoleerde gemeenten zijn in hoge mate op zichzelf aangewezen;

f) ten aanzien van een handelsverzorgende functie hebben niet alle handelsbranches eenzelfde betekenis. Vergelijk het verzorgingsrayon van een kruidenierszaak met dat van een winkel voor luxe textielwaren.

Een beter criterium is de „centrumindex”, d.i. het aantal arbeiders en bedienden, werkzaam in de handelsinrichtingen per 1.000 inwoners⁶⁾. Deze index vertoont veel analogie met die gedefinieerd door C. Van den Berg⁷⁾. De verkregen verhoudingscijfers dienen echter met omzichtigheid te worden geïnterpreteerd. Vooreerst kan voor een klein centrum de index sterk opgedreven worden door

⁵⁾ Zie ook: W. Christaller: „Die zentralen Orte in Süddeutschland”, Jena 1933, 331 blz. en R. E. Dickinson: „City, Region and Regionalism”, London 1947, 327 blz.

⁶⁾ Zie M. Anselin, A. Buyst, J. Maton, onder de leiding van Prof. Dr. A. J. Vlerick: „Economisch structuurbeeld van Oost-Vlaanderen” SERUG-publikatie, Gent 1959, blz. 211. Zie ook N. Vanhove, onder de leiding van Prof. Dr. A. J. Vlerick: „Torhout — Sociaal-Economische Structuur en Ontwikkelingstendensen” SERUG-publikatie, Gent 1960, blz. 117-119.

⁷⁾ C. van den Berg: „De structuur van de gemeentelijke uitgaven”, Leiden 1957, blz. 49. „Neemt een gemeente in een bepaalde streek een belangrijke positie in dan zullen meer personen in winkels werkzaam zijn dan in een even grote gemeente waarvan de positie minder „centraal is””.

de toevallige aanwezigheid van één onderneming met een belangrijke personeelsbezetting. Daarom is het wenselijk, teneinde verkeerde deducties te vermijden, een minimum-grens te stellen voor het aantal werkgevers. Daarenboven wordt de index soms ook beïnvloed door het eigen inwonerstal van de gemeente ⁸⁾.

Bijzondere aandacht vraagt de methode van Keuning ⁹⁾. Hierbij is zowel de „handelsinrichtingenindex” als de „centrumindex” verwerkt. Uitgangspunt is de hierboven reeds gemaakte opmerking dat niet alle winkelinrichtingen, inzake een verzorgende functie, van gelijke betekenis zijn. De winkelzaken worden daarom gewogen. Zij worden ingedeeld, naar gelang de aard, in zes categorieën. De winkels die in elke wijk aanwezig zijn en als zodanig een ubiquiteitskarakter bezitten, hebben een waarde 1, terwijl de winkels voor luxe behoeften een waarde 6 krijgen. Aldus verkrijgt men het aantal „gewogen winkeleenheden” (A). Dit aantal wordt nog verhoogd door een aantal handelseenheden toe te voegen (met waardecijfer 6), die een gewestelijke invloedssfeer bezitten en de centrum-functie van een gemeente bevorderen (o.a. grossierderijen en een deel van de gelokaliseerde handel).

Teneinde ook met de grootte van de winkels rekening te houden, neemt de auteur de personeelsbezetting in aanmerking (dit bij gebrek aan omzetcijfers). Hij vermenigvuldigt het aantal „gewogen verzorgingseenheden” (A + 6g) met een correctiefactor (c), gelijk aan het gemiddeld aantal bedienden per winkel. Dit laatste getal is een empirische grootheid en neemt verschillende waarden aan naar gelang de grootte van de gemeente. Dit leidt tot de formule:

$$Q = \frac{B}{(A + 6g) c}$$

Q = gemiddeld aantal inwoners per verzorgingseenheid;
 B = bevolking;
 (A + 6g) = aantal verzorgingseenheden;
 c = correctiefactor.

Des te kleiner de waarde Q des te belangrijker de verzorgende handelsfunctie van de gemeente. Op grond van deze formule kunnen wij een nieuwe handelsinrichtingenindex opstellen, die veel gelijkenis vertoont met de hierboven besproken „handelsinrichtingenindex” en de „centrumindex”. De nieuwe index is gelijk aan:

$$HI = \frac{A \cdot P}{B} \times 1.000$$

HI = handelsinrichtingenindex;
 A = gewogen aantal handelseenheden;
 P = gemiddelde personeelsbezetting per inrichting; P neemt verschillende waarden aan, afhankelijk van de grootteklasse waartoe elke gemeente behoort;
 B = bevolking.

Des te hoger de index HI des te belangrijker de handels- en verzorgende functie van de gemeente in kwestie. Er dient echter steeds rekening te worden gehouden met de typisch lokale omstandigheden (o.a. wekelijkse markt). Dit geldt vooral bij het opstellen van een economische hiërarchie van de gemeenten.

⁸⁾ Ibid., blz. 49.

⁹⁾ Dr. A. J. Keuning: „Proeve van een economische hiërarchie in de Nederlandse Steden” in „Tijdschrift voor Economische Geografie”, 1948, blz. 566.

B. Het bepalen van de invloedssfeer van de handelscentra.

In dit verband is de formule van Reilly, ook genoemd „The law of retail gravitation” zeer gekend. „Two cities attract retail trade from an intermediate city or town in the vicinity of the breaking point (the 50 per cent point), approximately in direct proportion to the population of the two cities and in inverse proportion to the squares of the distance from these two cities to the intermediate town” ¹⁰⁾.

In de veronderstelling van twee centra A en B, is de formule tot het bepalen van de afstand van handelscentrum A tot de grens van zijn invloedssfeer (the 50 per cent point) gelijk aan:

$$\text{Afstand van A tot de grens van de invloedssfeer} = 1 + \sqrt{\frac{\text{Afstand tussen A en B} \cdot \text{bevolking B}}{\text{bevolking A}}}$$

Deze formule heeft ongetwijfeld praktische waarde ¹¹⁾, doch moet met de grootste omzichtigheid worden gebruikt. Het economisch leven is uiterst complex en de factoren bevolking en afstand zijn slechts twee van de vele bepalende factoren naast de verkeersfaciliteiten, het assortiment, de aantrekkelijkheid van de winkelstraten, de prijzen, de aanwezigheid van warenhuizen ¹²⁾, de bijzondere commerciële manifestaties en allerlei diensten enz.

Keuning begrenst de verzorgingsgebieden van de Nederlandse centra op basis van de boven vermelde waarden Q (gemiddeld aantal inwoners per verzorgingseenheid). Het is inderdaad zo dat zich rondom de verzorgingskern een kring gemeenten aftekent met hoge waarden Q (zwakke verzorgende functie). Daarop volgt een ringvormige zone van gemeenten waar de waarden Q weer kleiner zijn, waarna in een volgende zone het aantal inwoners per verzorgingseenheid plotseling weer gaat toenemen en erop wijst dat deze laatste gemeenten tot de invloedssfeer van andere attractiekernen behoren. Voor deze gemeenten, die op de grens van twee verzorgingsgebieden liggen, is het echter moeilijk uit te maken of zij tot het ene of het andere centrum behoren. Een oplossing kan wel gevonden worden in het bestuderen van de verkeersstromen. In het bijzonder verdienen de richting van het korte afstandsverkeer en de oriëntering van de telefoongesprekken de aandacht.

Teneinde een beter inzicht te verkrijgen in de hiërarchie van de kernen maakt Keuning gebruik van de verkeersintensiteit op de buslijnen tussen de diverse gemeenten ¹³⁾. Voor deze gevallen waar nog enige twijfel inzake rangorde mogelijk is, wordt ook aandacht besteed aan enkele bijzondere grootheden (o.a. inkomenshoogte en bedrijfsstructuur).

Een andere methode tot het afbakenen van het achterland is die, welke is ontworpen door het Centrum voor Socio-Religieus onderzoek ¹⁴⁾. De techniek steunt op het principe „Toute commune située près d'une localité-centre et vers laquelle son trafic est principalement orienté, fait partie de l'hinterland de cette localité”. De vijf hoofd-criteria hierbij zijn:

¹⁰⁾ W. J. Reilly: „The law of retail gravitation”, New-York 1931, blz. 9.

¹¹⁾ Zie „Handel en ambachtswezen te Beringen”, Uitgave Limburgse Economische Raad, no. 3, 1957, blz. 27.

¹²⁾ A. F. Jung: „Is Reilly's law of retail gravitation always true?” Journal of Marketing, oktober 1959, blz. 62-63.

¹³⁾ Keuning, op. cit. blz. 572.

¹⁴⁾ Centre de Recherches Socio-Religieuses: „Les Localités-Centres et leurs Hinterlands”. Bruxelles 1959, blz. 76-82.

- de duur van het traject;
- het aantal verkeersfaciliteiten;
- de afstand;
- de transportprijs;
- de gerichtheid van de eigen transportmiddelen van de consument (o.a. fiets, auto).

Voor zover deze criteria niet voldoende zijn maakt men gebruik van twee bijkomende grootheden: de bevolkingsgrootte en de handelsuitrusting van het concurrerend centrum. Aan de hand van deze elementen worden de achterlanden der centra afgebakend en de potentiële markt van elk centrum berekend.

Deze methode geeft zeker, zonder veel kosten, een algemeen inzicht. Dit moge blijken uit onderstaande tabel. Op te merken valt echter dat de methode vrij eenzijdig is en ook moeilijk bruikbaar voor het afbakenen van grotere economische eenheden.

Een andere mogelijkheid tot het afbakenen van de invloedssfeer van een centrum is het „veld-onderzoek”¹⁵⁾. Bij deze methode wordt de consument rechtstreeks in het onderzoek betrokken. Zij wordt toegepast door middel van een enquête die plaats heeft in iedere gemeente, bij een aantal personen uit alle bevolkingsklassen, geografisch verspreid over de gemeente. In de streekproef zijn ook enkele representatieve personen opgenomen¹⁶⁾. Bij de enquête worden o.a. de volgende vragen gesteld: „In welk centrum of in welke centra koopt U buiten Uw eigen gemeente?” (koopgewoonten) en „Wat oefent een aantrekkingskracht uit om aldaar Uw aankopen te doen?” „Waar koopt U volgende goederensoorten, ter plaatse of buiten Uw eigen gemeente en in dit laatste geval: waar?”

Op grond van de antwoorden op de eerste vraag, is het mogelijk de attractiezones van de handelskernen te begrenzen; daaruit blijkt terzelfder tijd de hiërarchie in de handelskernen. De handelskern C is bijv. ondergeschikt aan de verzorgingsgemeente B, terwijl de invloedssfeer van deze laatste mogelijks binnen het achterland van een nog belangrijker kern A kan liggen.

De resultaten van de enquête maken een raming mogelijk van de door de centra verzorgde bevolking. In onderstaande tabel worden de resultaten weergegeven van een recent onderzoek in de provincie Oost-Vlaanderen, verricht door het Seminarie voor Toegepaste Economie bij de Rijksuniversiteit te Gent. Verondersteld werd dat de door een kern aangetrokken bevolking evenredig was met de enquêteresultaten¹⁷⁾. In deze tabel zijn eveneens de resultaten opgenomen van de hierboven vermelde studie van het Centrum voor Socio-Religieus Onderzoek.

¹⁵⁾ Zie M. Anselin, J. G. Maton, N. Vanhove, onder de leiding van Prof. Dr. A. J. Vlerick: „Het land van Waas, Zijn Economische Structuur en Ontwikkelingsmogelijkheden”. SERUG-publicatie, Gent, 1961, blz. 136. Seminarie voor Toegepaste Economie bij de Rijksuniversiteit Gent, SERUG „Streekplan van Het Gentse, Het Meetjesland, De Vlaamse Ardennen en Het Land van Waas”. Hoofdstuk „Ruimtelijke differentiatie van de handelscentra”.

¹⁶⁾ M. A. Piatier neemt slechts enkele representatieve personen in de enquête op (een gemeentesecretaris, een geestelijke en een of meer onderwijzers). Op. cit. blz. 584.

¹⁷⁾ De primaire centra bevatten niet de bevolking van de secundaire en tertiaire centra die op hun beurt ondergeschikt zijn aan de primaire centra. Voor zover, in het onderzoek SERUG, een gemeente voor minder dan 20 pCt. afhankelijk is van een bepaald centrum (bijv. 90 pCt. der bevolking gaat naar centrum A en 10 pCt. naar centrum B) is het overeenkomstig bevolkingsaandeel (in dit geval 10 pCt.) buiten beschouwing gelaten. Bij de interpretatie van de tabel dient daarmede rekening te worden gehouden. De afwijking is evenwel relatief gering.

Bevolkingsomvang van de handelskernen en hun achterland in de provincie Oost-Vlaanderen

Handelskern	Methode SERUG	Methode C.S.R.O.	Inwonerstal van de handelskern 1959
	a)	b)	c)
Gent	410.000	378.000	160.265
Aalst	149.000	141.000	44.965
St. Niklaas	100.000	95.000	47.353
Dendermonde	50.000	70.000	9.865
Ninove	46.000	40.000	11.903
Zottegem	44.000	55.000	6.637
Eeklo	41.000	49.000	18.232
Geraardsbergen	39.000	42.000	9.888
Oudenaarde	38.000	53.000	6.741
Ronse	35.000	36.000	25.119
Lokeren	34.000	67.000	25.935
Wetteren	34.000	46.000	20.013
Deinze	28.000	24.000	5.829
Beveren-Waas	20.000	28.000	14.850
Temse	19.000	23.000	14.157
Nederbrakel	13.000	12.000	6.466
Herzele	10.000	d)	4.434
Gavere	7.000	d)	2.124
Hamme	d)	30.000	16.792
Zelzate	d)	28.000	10.574
Maldegem	d)	20.000	13.487

Bron: — SERUG.

— Centrum voor Socio-Religieus Onderzoek.

a) Op basis van het inwonerstal 1959.

b) Op basis van het inwonerstal 1957.

c) Inwonerstal 1959.

d) Niet beschouwd als handelscentrum.

Rekening houdend met voetnoot 17, verzorgen de grotere centra van de provincie Oost-Vlaanderen, volgens de methode SERUG, een ruimer achterland dan volgens die van het Centrum voor Socio-Religieus Onderzoek; de afwijkingen in de uitkomsten van beide methoden zijn voor de andere centra, op enkele uitzonderingen na, niet buitengewoon uitgesproken. De verschillen zijn evenwel niet te ontkennen. Een vergelijking van het cartografisch materiaal zou misschien nog andere verschilpunten aan het licht brengen. Uit deze tabel blijkt ook dat sommige gemeenten bij de ene methode een derde-rangsfunctie hebben, die zij niet bezitten volgens de andere en vice-versa. Typisch voorbeeld is het geval Maldegem. Deze laatste gemeente is volgens SERUG geheel ondergeschikt aan Brugge en oefent zelf niet de minste attractie uit op haar omgeving.

C. Heeft de kennis van het achterland der handelscentra praktische betekenis?

Deze vraag kan men als conclusie stellen. In de inleiding werden reeds enkele suggesties in die zin naar voren gebracht. Het is wenselijk van meetaf aan onderscheid te maken tussen de betrachtingen die men nastreeft.

Voor de streekplanner en de regionaal econoom is de kennis van het achterland der centra een nuttige aanwijzing voor het afbakenen van economische streken en homogene zones. Zo verricht de bevolking van St. Niklaas haar extra-gemeentelijke aankopen te Antwerpen, hetgeen de bewering steunt dat een ruim deel van het Waasland deel uitmaakt van het economisch gewest Antwerpen. Voor de streekplanner houden deze onderzoeken ook nuttige argumenten in voor betere verbindingen tussen de handelsfocus en de omliggende gemeenten.

Voor de Overheid zijn de resultaten van dit soort researchwerk nuttig bij de inplantingspolitiek voor nieuwe instellingen of het ontwikkelen van een nieuw centrum.

Tenslotte kunnen de resultaten voor een handelsfirma van belang zijn voor het voeren van een efficiënte publiciteit, voor het vestigen van een filiaal en voor het beter beoordelen van de bedrijfsresultaten van een vertegenwoordiger.

Torhout.

N. VANHOVE, Lic. Econ. Wet.

De betekenis van de economische wetenschap voor de leiding van de onderneming

De elfde landdag voor economen stond in het teken van de jeugd. De beide inleiders Dr. J. Bartels, lid Directie-Nederland Unilever N.V., en Prof. Dr. D. B. J. Schouten, hoogleraar te Tilburg, zijn geboren resp. in 1920 en 1923; de discussieleider Prof. Dr. A. I. Diepenhorst, hoogleraar te Groningen, in 1919. Het onderwerp, dat op 26 april te Utrecht aan de orde kwam, trok een meer dan normale belangstelling. In de verwachting, dat de beide inleidingen later gepubliceerd zullen worden, zullen wij ons tot de discussie beperken, waarbij enkele markante punten van de inleidingen ter sprake komen.

Vanuit de zaal kwam vooral het principe van de winstmaximalisatie naar voren. Betoogd werd, dat het niet gaat om de winst als zodanig, maar om de winst per gulden kapitaal. Het centrale probleem der bedrijfseconomie is de investment planning, zoals deze o.a. is uiteengezet in „Wirtschaftlichkeitsrechnung” door Erich Schneider. Is eenmaal geïnvesteerd, dan zijn bepaalde kengetallen beslissend, afhankelijk van de bottle-neck van het bedrijf. Zulke kengetallen kunnen zijn in het algemeen de winst per gulden geïnvesteerd kapitaal; in een confectiefabriek met gebrek aan vrouwelijke arbeidskrachten de winst per meisjesuur; in een zelfbedieningszaak de winst per vierkante meter vloeroppervlak. In de calculaties der investment planning dient 47 pCt. vennootschapsbelasting te worden opgenomen. Het winststreven ondervindt beperkingen van de zijde van de public relations, de ethica, de sociologie enz.

Een geheel ander aspect van het principe van de winstmaximalisatie werd door een andere debater naar voren gebracht. Gewezen werd op de recente ontwikkeling van de nationale produktie in de Sowjet-Unie, waar het groeipercentage gedurende de recente ontwikkeling 50 pCt. hoger ligt dan in de Verenigde Staten. Er moeten zich, zo

werd betoogd, nieuwe vormen, ontwikkelen van samenwerking tussen Overheid en „private enterprise”. De ervaringen in de Verenigde Staten tijdens de laatste wereldoorlog hebben bevestigd, dat een samengaan van Overheid en bedrijfsleven zonder socialisme mogelijk is. De betrokken debater wees op de talrijke verspillingen, die het gevolg zijn van het principe van de winstmaximalisatie. Spreker moest kort geleden een nieuw brilmontuur hebben. Het vorige had hij twee jaar geleden gekocht. Maar de handelaar had geen montuur beschikbaar, dat om zijn glazen paste, zodat ook deze vernieuwd moesten worden. Doordat in de vrije maatschappij het principe van de winstmaximalisatie voorop staat, treft men overal zulke verspillingen aan. Op de gedachte, dat de vrije maatschappij de belangen van consumenten niet altijd op de juiste wijze dient, haakte aan het slot van de vergadering Dr. Bartels in ten aanzien van de reclame.

Voor wat betreft het principe van de winstmaximalisatie wees weer een andere debater op het feit, dat een scherp onderscheid moet worden gemaakt tussen winstmaximalisatie op korte en op lange termijn. Op korte termijn kunnen andere doeleinden primair worden gesteld, o.a. de goede relaties tot de werknemers en tot de afnemers.

Dr. Bartels antwoordde hierop, dat hij de winstmaximalisatie op lange termijn op het oog heeft gehad en dat voor hem alleen de winst per gulden geïnvesteerd kapitaal van belang is. Normen, zoals public relations e.d., komen daar niet bij te pas. Als er voldoende concurrentie is, ontstaat een optimale toestand. De winst kan niet te hoog worden, want door de concurrentie wordt degene, die te hoge winst neemt, vanzelf gestraft.

Prof. Schouten betoogde in zijn antwoord, dat het gaat om het winststreven tout court op lange termijn. Dit principe van de winstmaximalisatie kan op verschillende manieren worden uitgevoerd, maar voor het onderhavige vraagstuk is dit irrelevant. En met het praten over continuïteit en goede relaties tot de afnemers schieten wij niet veel op. Het enig nodige is het accentueren van de sociale functie van de winstmaximalisatie. Het is dit principe, dat onze maatschappij de nodige dynamiek geeft.

Men kan zich een maatschappij indenken, waarin alles zichzelf repeteert met een grote mate van werkloosheid. Het streven naar winstmaximalisatie moet verhinderen, dat wij in zulk een toestand zouden geraken. De sociale functie van het streven naar winstmaximalisatie is gelegen in de juiste allocatie der produktiefactoren en het realiseren van volledige werkgelegenheid. Ten aanzien van deze doeleinden is er praktisch geen verschil tussen de centraal geleide en de vrije volkshuishouding. Het is nl. denkbaar, dat het initiatief tot het nemen van maatregelen, die deze doeleinden moeten verwerkelijken, uitgaat van ambtenaren bij de centrale Overheid. Gaat men uit van een meerjarenplan met voorgeschreven investeringen en spaarquoten, dan zal daaruit een grote mate van groei kunnen resulteren. In de centraal geleide huishouding mist men noodzakelijkerwijze de vrije keuze van consumptiegoederen, de vrije keuze van de arbeidsplaats en het particuliere ondernemersinitiatief.

MEDEDELINGEN VOOR ECONOMISTEN

PROFESSOR F. DE VRIES STICHTING

Lezingen Prof. F. Lutz

Op uitnodiging van de Professor F. de Vries Stichting zal Prof. Lutz van de Universiteit te Zürich een drietal lezingen houden over:

„*Problems of international equilibrium*”.

De lezingen zullen plaatsvinden aan de Universiteit van Amsterdam (ingang Oudemanshuispoort) op dinsdag 9 mei en woensdag 10 mei a.s., beide malen aanvangende te 10 uur voormiddag. Belangstellenden zullen zeer welkom zijn.

Mogen wij de lezers van dit bericht, die als donateurs aan het F. de Vries Fonds zijn opgetreden, verzoeken dit bericht ook als een tot hen persoonlijk gerichte uitnodiging te beschouwen.

U kunt Uw beleggingsrisico verdelen over ruim 200 vooraanstaande

Waarom zoudt U meer risico nemen dan nodig is? Door aankoop van een aandeel 'Vereenigd Bezit van 1894' verkrijgt U in feite een volledige aandelenportefeuille, veilig verdeeld over ca. 200 zorgvuldig geselecteerde ondernemingen. Zodoende komen U de voordelen van aandelenbezit ten goede en ligt een aantrekkelijk rendement binnen Uw bereik.

Allé banken en commissionairs kunnen U inlichten.

N.V. VEREENIGD BEZIT VAN 1894

De voordelen van aandelenbezit met beperking van risico

WESTERSINGEL 84, ROTTERDAM

ondernemingen

ROD

(adv.)

In de vrije maatschappij kunnen deze vrijheden bewaard worden mits het prijssysteem zodanig werkt, dat een goede allocatie van de nationale middelen plaats vindt. Daarbij is al te veel initiatief van ambtenaren van de centrale Overheid lastig voor andere mensen in de maatschappij. Winstmaximalisatie leidt tot een zo gering mogelijke verspilling van produktieve krachten. Hetzelfde zou ook kunnen worden berekend door ambtenaren van het Centraal Planbureau, maar dan met een enorme hoeveelheid gegevens. Dat het groeipercentage in de Sowjet-Unie groter is dan in de Westerse landen is toe te schrijven aan de hoge spaarquote, die de groei bevordert. Voorts worden in dit land het technisch onderwijs en de kapitaalgoederen-industrie eenzijdig bevordert. In tegenstelling tot de gang van zaken in de Sowjet-Unie leidt de vrije keuze van de economische subjecten ten aanzien van de spaarquote tot een optimale verdeling tussen heden en toekomst.

Een goede regionale industrialisatiepolitiek moet zo veel mogelijk plaatsvinden door het bedrijfsleven zelf. De overheid kan bijstaan met tijdelijke premies en een differentieële nationale loonpolitiek. In ieder geval is het niet gewenst bedrijfstakken, die economisch achteruitgaan, te protegeren. In zijn voordracht had Prof. Schouten dit als volgt uitgedrukt: „Onze groeitheoretische denkmodellen laten duidelijk zien wat elke ondernemer wel weet, maar waarvan hij de structurele betekenis niet voldoende bevroedt, namelijk dat er bedrijfstakken zijn die structureel expanderen en andere die voortdurend moeten inkrimpen, zodat zij telkens een kleiner aandeel in de totale beroepsbevolking teweerk zullen kunnen stellen. Onder omstandigheden zal hier een concurrentiestrijd kunnen ontstaan die sociaal onaanvaardbaar is”.

Tegenover het betoog van Prof. Schouten hield de betrokken debater in een repliek vol, dat met het principe van winstmaximalisatie verspillingen, zoals een kunstmatige economische veroudering van consumptiegoederen, kunnen samengaan en hij vroeg zich af of-wij over twintig jaar door het vooropstellen van de winstmaximalisatie, vergeleken met de centraal geleide huishouding, niet achterop zullen zijn geraakt. Dr. Bartels bracht in verband hiermee de reclame ter sprake. De consument staat aan verleiding bloot, maar dit is de prijs, die wij moeten be-

talen voor het grote goed van de consumptievrijheid.

Opgemerkt moet worden, dat — in overeenstemming met de aan inleiders gegeven opdracht — de inleidingen en de discussie in het teken stonden van de macro-economie. Ongetwijfeld zouden bij een bedrijfseconomische beschouwing onderwerpen aan de orde zijn gekomen als verlaging van kostprijzen door grotere series, het merk-artikel, prijsbinding, enz. In zijn inleiding ging Dr. Bartels even in op moderne marketing- en reclamemethoden. Hij stelde, dat voor een verantwoorde bepaling van het bedrijfsbeleid inzicht nodig is in markten met onvolledige concurrentie. „Geleerd te hebben marginaal te denken is daarbij een belangrijk hulpmiddel”.

Prof. Schouten stelde in zijn inleiding, dat „concurrentie zonder machtsmisbruik het enige niet-willekeurige orderingsbeginsel is van een vrije maatschappij, waarin de doelstellingen van maximale produktie en volledige werkgelegenheid gerealiseerd dienen te worden zonder aantasting van de vrijheid van keuze van consumptiegoederen en van arbeidsplaats”. Daarbij betoogde hij, dat de conjunctuur inhaerent is aan het economisch leven: „Conjunctuurfluctuaties zijn de prijs voor economische vrijheid en men dient ervoor op zijn hoede te zijn”. De onontkoombaarheid van deze fluctuaties werd door één van de debaters ontkend.

Dr. Bartels had in zijn inleiding gezegd, dat de geschiktheid van een bepaalde ondernemer tot het nemen van beslissingen bepaald wordt door zijn karakter, zijn denktechniek en zijn kennis van zaken. In een nadere toelichting tijdens de discussie stelde hij, dat de studie het karakter niet wijzigt en dat ook pedagogen hier niet veel aan kunnen doen. Hoogstens kunnen zij schaven. In dit verband wees hij op de belangrijke functie van het studenten-gezelligheidsleven. Om een verantwoorde beslissing te kunnen nemen is het nodig om het probleem duidelijk te stellen en de uit de verschillende mogelijke beslissingen causaal voortvloeiende verschillende gevolgen te onderkennen. Dit vereist een bepaalde denktechniek en de betekenis van de studie der economie voor het aankweken van logisch en causaal denken kan moeilijk worden overschat.

De studie van de prijstheorie, van de conjunctuurleer en van de monetaire theorie is voor de toekomstige onder-

nemer wellicht in de eerste plaats van betekenis als een middel tot training van het denkvermogen. Intussen schuilt in de studie een gevaar, omdat de academische denkwijze in zekere zin tot een relativisme leidt: de academicus heeft de neiging agnosticus te zijn. Dit kan een rem vormen op de besluitvaardigheid. En besluiteloosheid is de ergste vijand van het ondernemerschap. De academische studie is volgens Dr. Bartels vooral nuttig voor hen, die de neiging hebben te snel te beslissen.

Op een opmerking, dat ondernemers inzicht moeten hebben in de inkomensverdeling, zulks met het oog op hun relatie tot de vakverenigingen en dat ondernemers bij moeten blijven door af en toe een wetenschappelijk handboek te bestuderen, antwoordde Dr. Bartels, dat, wat het eerste betreft, diepgaande kennis niet nodig is. De ondernemer heeft er geen tijd voor. De studie, waar het hier om gaat, moet wel geschieden door employés van ondernemersverenigingen.

Zoals gezegd, overheerste de macro-economie. Bij schrijven dezes is de overtuiging gerijpt, dat het nuttig kan zijn een landdag te wijden aan de betekenis van de bedrijfs-economische wetenschap voor de leiding van de onderneming om aldus het principe van de winstmaximalisatie te verdiepen en te verfijnen. Dan zouden de problemen van de bedrijfsgrootte en de daarmee verband houdende calculatie, de redelijkheid van de winsten en de in verband daarmee te stellen prijzen, de reclame, de produktpolitiek, de produktdifferentiatie, de organisatie van de handel, de rabattenpolitiek, de kartelpolitiek, het arbeidsvraagstuk, de opinie van consumenten, de problemen van bedrijfsleiding, de decentralisatie, enz. meer op de voorgrond treden.

De tegenstelling „freie Wirtschaft — Planwirtschaft” zou wederom object van studie vormen, maar dan belicht van een ander standpunt. Economisch gezien zou, dan

blijken, dat het voornaamste verschil bestaat in het gebruik van prijzen of van verrekenprijzen. Bovenal zou dan het verschil in kostprijscalculatie in de beide typen van huishoudingen op de voorgrond kunnen treden. Voor het flexible budget (kostprijscalculatie afhankelijk van de bezettingsgraad) en de break-even analyse is in de centraal geleide huishouding nauwelijks plaats, evenmin voor monopolistische concurrentie en reclame. Voorts zou blijken, dat het kostprijsbegrip der bedrijfseconomen een verfijning betekent ten opzichte van dat van de macro-economen, zulks met name doordat de bedrijfs-economen uitgaan van de „multiple produkt firm” en de winst willen bepalen, die per order wordt behaald.

Er is reden voor dankbaarheid van de Contactcommissie van Academisch gevormde Economen jegens de beide inleiders en de discussieleider. De inleiders hebben zich veel moeite getroost om ingewikkelde vraagstukken zo eenvoudig en helder mogelijk aan de vergadering voor te leggen. Van de vergadering kan gezegd worden, dat zij haar best gedaan heeft om zich de ingewikkelde problematiek vooral die van Prof. Schöuten eigen te maken en opbouwende kritiek te leveren.

Tilburg.

Dr. J. A. GEERTMAN.

N.V. GEMEENSCHAPPELIJK BEZIT VRG-PAPIER

gevestigd te Amsterdam

UITGIFTE van

3000 gewone aandelen,

elk groot nominaal f 1000,- aan toonder,

ten volle delende in de resultaten van het boekjaar 1961
en van volgende boekjaren.

Ondergetekenden berichten, dat zij de inschrijving op bovengenoemde aandelen, uitsluitend voor houders van gewone aandelen, openstellen op

DINSDAG 16 MEI 1961

van des voormiddags 9 uur tot des namiddags 4 uur,

bij hun kantoren te Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage,
voor zover aldaar gevestigd,

tot de koers van 100 pct.,

op de voorwaarden van het prospectus d.d. 27 april 1961.

Prospectussen en inschrijvingsbiljetten zijn verkrijgbaar bij de kantoren van inschrijving.

**NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V.
HÖRCHNER & GÖTZEN**

Amsterdam, 27 april 1961.

(advertentie)

„INTERUNIE”

**VOOR VERANTWOORD
BELEGGEN IN AANDELEN**

Vraag Uw bank of
commissionair nadere
gegevens over

„INTERUNIE”

3-5-1961

487

RECTIFICATIE

In het artikel: „Revaluatie. De wisselkoers als instrument van structuurpolitiek” van Prof. Dr. H. J. Witteveen in „E.S.B.” van 22 maart 1961, is in tabel 3 op blz. 302 een vergissing gemaakt bij de berekening van het cijfer voor de toeneming van de gemiddelde arbeidsproductiviteit voor West-Duitsland van 1950 tot 1959. Dit cijfer moet zijn 162 in plaats van 185. Ten gevolge hiervan moeten in de beide laatste kolommen, de getallen voor West-Duitsland (110 en 150) worden vervangen door resp. 125 en 170. De in de tekst uit de tabel getrokken conclusies worden door deze correctie niet beïnvloed.

GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

De mindere ruimte op de geldmarkt in de dagen na de storting op de inschrijving op schatkistpromessen bleek, zoals kon worden verwacht, een voorbijgaande fase. De op 25 april plaats gevonden hebbende kwartaaluitkering aan de gemeenten heeft weer ruim f. 300 mln. naar de markt doen terugkeren. Deze som is ruimschoots voldoende om de uitzetting van de bankbiljettencirculatie tegen eind april te financieren. De verhoging van het kasreservepercentage tot 10 pCt. met ingang van 22 april (d.i. de tweede verhoging dit jaar) brengt een langdurige verkrappende factor in het spel. Uitgaande van een verplichte reserve per 22 december 1960 van f. 539,8 mln. mag men het huidige buiten spel staande bedrag wel op f. 675 mln. stellen. De Nederlandsche Bank rekent er waarschijnlijk op dat de banken haar buitenlandse uitzettingen blijven handhaven en niet ter aanvulling van haar thans aangetaste gulden-liquiditeiten gelden repatriëren.

Een nieuw element in de markt wordt gevormd door de opnieuw geopende inschrijving dd. 2 mei op schatkistbiljetten met looptijden van 2, 3 en 5 jaar. Sedert 17 oktober 1960 heeft de Agent deze biljetten niet meer afgegeven. Omdat op dit papier een hogere rente kan worden verkregen zal, onder de huidige omstandigheden van een in het algemeen laag rentepeil, wel belangstelling voor de inschrijving bestaan.

Kapitaalmarkt.

De particulier trekt zich steeds verder terug van de kapitaalmarkt. Het jaarverslag van De Nederlandsche

Bank constateert dat het rechtstreeks aanbod van gezins- en bedrijfshuishoudingen op de kapitaalmarkt, d.w.z. niet via de institutionele beleggers, in 1960 kwam te vervallen. De expansie van het aanbod van allerlei collectieve beleggers blijft echter aanhouden. Voorts moet worden vastgesteld, dat het beroep van de particuliere sector op de markt voor onderhandse en hypothecaire leningen (f. 1.490 mln.) vele malen groter is dan op de effectenmarkt (f. 420 mln.). Het netto aanbod van buitenlands kapitaal bedroeg in het vorige jaar f. 1.040 mln., opnieuw ruim f. 200 mln. hoger dan in 1959. Het grootste deel van het aanbod ontstong aan de verkoop van Nederlandse aandelen naar de Verenigde Staten.

Ten langen leste hebben de monetaire autoriteiten geöngelonden dat voor een bepaald, niet gepubliceerd bedrag, de niet ingezetenen een beroep kunnen doen op onze binnenlandse kapitaalmarkt. De belanghebbenden zijn zonder twijfel reeds hard aan het werk met de voorbereiding, die als gevolg van het zwaarder worden van de gulden, veel moeilijker is geworden. De animo van verschillende buitenlandse gegadigden is immers wel enigszins bekoeld. Doch men mag aannemen dat enige leningen geplaatst zullen worden, hetgeen dan zowel op de geld- als op de kapitaalmarkt een verkrappende invloed zal hebben en de thans aan de gang zijnde rentedaling zal beeindigen.

GROTE BANKINSTELLING

MET KANTOREN IN HET GEHELE LAND

vraagt een

LEIDINGGEVENDE FUNCTIONARIS

die als plaatsvervangend Hoofd van de afdelingen Kas, Effecten, Deviezen en Buitenland ten nauwste bij de dagelijkse leiding van deze afdelingen zal zijn betrokken.

Voor een goed vervullen van deze functie op hoog niveau is een allround ervaring in het bankwezen een eerste vereiste.

Het ligt in het voornemen de aan te stellen functionaris na een voltooide inwerkperiode te benoemen tot procuratiehouder.

Academische opleiding - doctoraal economie of rechten - kan tot aanbeveling strekken.

Leeftijd tot 35 jaar.

Eigenhandig geschreven brieven met vermelding van opleiding, werkervaring, religie etc., voorzien van recente pasfoto, worden ter vertrouwelijke behandeling gaarne ingewacht onder letters L. E. F. bij het

GEMEENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VOOR TOEGEPASTE PSYCHOLOGIE
WILHELMINAPARK 25 - TILBURG

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	29 dec. 1960	21 april 1961	28 april 1961
Algemeen	395	462	465
Intern. concerns	564	649	649
Industrie	329	414	421
Scheepvaart	176	200	200
Banken	220	239	240
Handel enz.	149	177	182

Bron: A.N.P. - C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.	29 dec. 1960	21 april 1961	28 april 1961
Kon. Petroleum	f. 123,10	f. 149,10	f. 150,70
Philips G.B.	1.183 ³ / ₄	1.172	1.155
Unilever	785	874 ¹ / ₂	867 ¹ / ₂
Hoogovens, n.r.c.	789	1.073	1.114
A.K.U.	486 ¹ / ₂	507 ³ / ₄	488 ¹ / ₂
Kon. Ned. Zoutind., n.r.c.	1.035	1.420	1.385
Zwabenberg-Organon	870	1.020	1.058
Rotterd. Droogdok	467	575	608 ¹ / ₂
Robeco	f. 237	f. 252	f. 252
Amsterd. Bank	392	394 ¹ / ₂	390
New York.			
Dow Jones Industrials	616	684	679
Rentestand.			
Langl. staatsobl. a)	4,20	3,95	
Aand.: internationalen a)	2,80		
lokale a)	3,38		
Disconto driemaands schatkist- papier	1,50	1 ¹ / ₂	

a) Bron: Veertiendaags beursverzicht Amsterdamsche Bank.
C. D. JONGMAN.

H. BRONS Jr

MAKELAAR IN ASSURANTIËN

TELEFOON (010) 11.19.80 *

MAURITSWEG 23
ROTTERDAM-2

gemeente enschede

Gewijzigde oproeping

Bij het sociografisch en statistisch bureau van de secretarie kan worden geplaatst een

economisch doctorandus

Taken. De voornaamste taken zullen zijn: stedenbouwkundig onderzoek, speciaal t.a.v. de economische aspecten, lokaal en regionaal welvaartsonderzoek en behoeftesramingen, analyses en adviezen van uiteenlopende aard, verzorgen van een deel van de externe contacten.

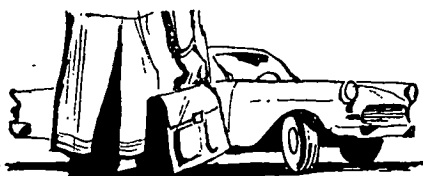
Bureau. Het bureau heeft een veelzijdige gemeentelijke en een regionaal medewerkende taak; het bestaat uit een onderzoeksteam (soc.-geograaf, econoom, socioloog, middelbaar onderzoekers) en een afdeling voor statistiek en documentatie.

Verlangd wordt bij voorkeur studierichting algemene of sociale economie en ervaring in een of meer van de genoemde taken.

Rangindeling en salaris naar gelang van bekwaamheid; salaris commies 1ste klas f. 655,— tot f. 766,—, hoofdcommies f. 734,— tot f. 878,—, hoofdcommies 1ste klas f. 766,— tot f. 975,— en referendaris f. 878,— tot f. 1.141,— per maand, de bekende toelagen inbegrepen. Vakantie-toelage 4 pCt., vergoeding krachtens de tijdelijke ziektekostenregeling en eventueel kindertoelage.

Woning enz. gehuwden. Toewijzing van een woning zal zoveel mogelijk worden bevorderd. Reiskosten voor wekelijks gezinsbezoek en verhuiskosten worden vergoed, vaste vergoeding inrichtingskosten 5 pCt. van de bezoldiging en tegemoetkoming van 90 pCt. in pensioenkosten.

Aanmelding uitsluitend schriftelijk met vermelding letter W bij de afdeling personeelszaken van de secretarie. Een sollicitatieformulier zal daarna worden toegezonden. Reeds ingezonden sollicitaties behoeven niet te worden herhaald.

waar u heengaat ...

de **minifon** gaat met u mee!

minifon, de handige
zakdicteermachine
van 8 ons,
die - dank zij werking
op batterijen,
autoaccu of lichtnet -
overal paraat is.

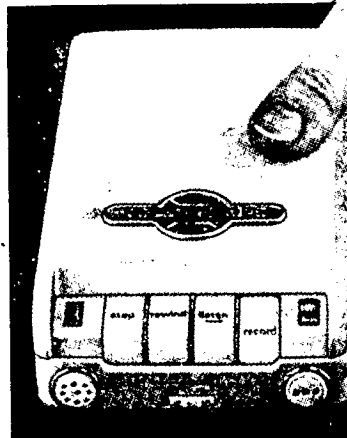
thans in 4 modellen:

Attaché voor dictaat
onderweg of op kantoor;

P 55 voor ononderbroken
opname tot 5 uur;

HiFi ook voor perfecte
muziekopname
(tot 12.000 Hz);

Office voor kantoorgebruik;
tevens voor het uitwerken
van op de attaché
opgenomen tekst.

Veenman kantoormachines n.v.

Vraag prospectus E
en vermeld a.u.b. het
model waarin u belang
stelt.

in

op

Friesland kunt u bouwen

„Friesland is niet alleen een land om te werken, maar ook een gebied dat rijk is aan gelegenheid tot ontspanning. Zoals bekend is het een dorado voor zeilers, maar ook vissers, jagers, kampeerders en wandelaars kunnen in Friesland hun hart ophalen. Juist in deze tijd is het van zoveel betekenis dat na gedane arbeid rust en ontspanning kan worden gevonden.”

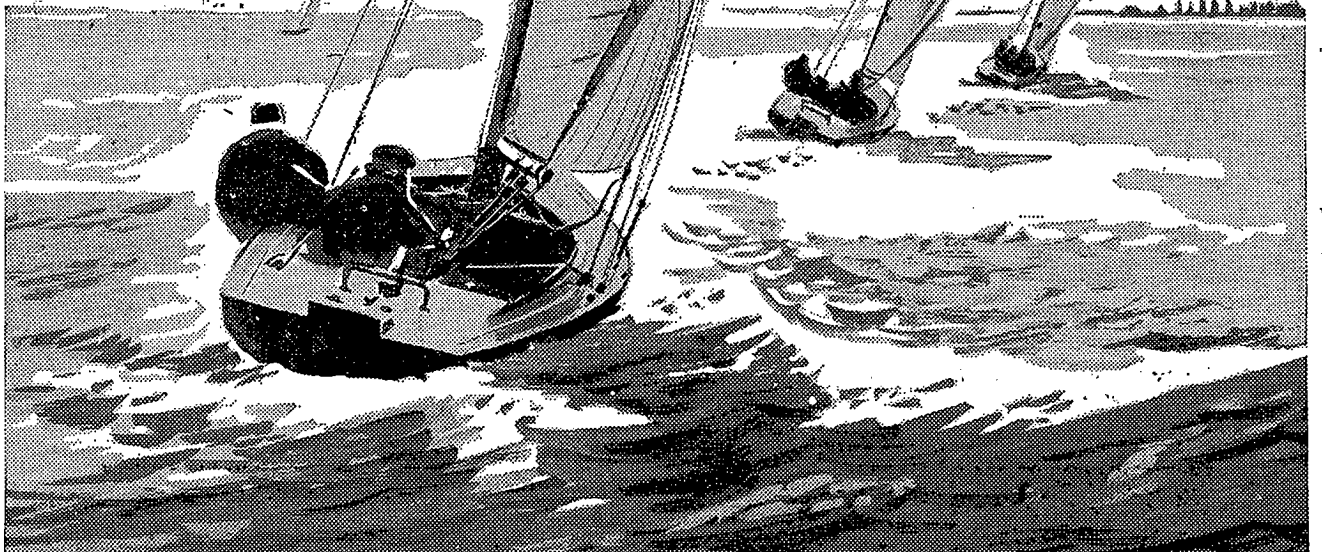

*Mr. P.E. van Krevelen,
lid van het College
van Gedeputeerde
Staten in Friesland.*

**Als u denkt
over een
nieuwe vestiging,
denk dan
aan Friesland!**

Dit zijn de 11 kernen:

Bergum - Dokkum -
Drachten - Harlingen -
Heerenveen - Kootster-
tille (gem. Achtkarspelen)
- Leeuwarden - Lemmer -
Oosterwolde - Sneek -
Wolvega.

Inlichtingen worden u verstrekt door: de Industrialisatie-raad der Friese Kernèn, Sophialaan 1, Leeuwarden, tel. (05100) 28144-28145

FRESE & HOGEWEG
ACCOUNTANTS

hebben de mogelijkheid tot plaatsing van
JONGE COLLEGA'S
op hun kantoren te Amsterdam en Rotterdam.

Ook zij, die binnenkort hun beroepskwalificatie denken te zullen verwerven, kunnen voor een aanstelling in aanmerking komen.

Sollicitaties te richten aan het kantooradres:
Herengracht 500, Amsterdam.

De DIRECTIE TUINBOUW VAN HET MINISTERIE VAN LANDBOUW EN VISSERIJ, 1e v. d. Boschstraat 4 Den Haag, vraagt voor haar afdeling Tuinbouw-economische en Vestigingsaangelegenheden een academisch gevormd

ECONOMISCH MEDEWERKER

Deze functionaris zal het hoofd van de afdeling terzijde dienen te staan met het zich verdiepen in tuinbouw-economische vraagstukken, het verrichten van secretariaatswerkzaamheden, het geven van economische adviezen en het beoordelen en opstellen van tuinbouw-economische rapporten. Vereisten: belangstelling voor tuinbouw-economische problemen, goed kunnende redigeren, academische opleiding, leeftijd 30-40 jaar. Kennis van en/of ervaring met de tuinbouw strekken zeer tot aanbeveling. Salariëring in het rangenstelsel van wetensch. ambtenaar van f. 540,— tot f. 1.113,— (excl. huurcomp. en vak. toel.). Eigenh. geschr. soll. onder nr. 5951/7188 (in linkerbovenhoek brief en env.) aan het bureau Personeelsvoorziening v. d. Rijks-overheid, Prins Mauritslaan 1, Den Haag.

R.S. STOKVIS & ZONEN N.V.

gevestigd te Rotterdam

UITGIFTE van

f 8.194.000,- AANDELEN

in stukken van f 1.000,-, ten volle delende in de resultaten van het boekjaar 1961 en volgende boekjaren

en van

f 10.926.000,- 4 3/4 %

15-JARIGE IN AANDELEN

CONVERTEERBARE OBLIGATIES

in stukken van f 1.000,-.

Beide uitgiften uitsluitend voor houders van claims tot de koers van 100 pCt.

Ondergetekenden berichten dat de **INSCHRIJVING** op bovengenoemde uitgiften op

VRIJDAG 12 MEI 1961

van des voormiddags 9 tot des namiddags 4 uur

zal zijn opengesteld bij haar kantoren te **ROTTERDAM, AMSTERDAM** en **'s-GRAVENHAGE**, op de voorwaarden van het prospectus dd. 28 april 1961.

Prospectussen en inschrijvingsbiljetten, alsmede, in beperkt aantal, jaarverslagen en statuten der vennootschap, zijn bij de kantoren van inschrijving verkrijgbaar.

ROTTERDAMSCH E BANK N.V.
NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V.

Voor vacerende functies
en beschikbare krachten

op hoog niveau zijn de
advertentiekolommen van
„Economisch-Statistische
Berichten“ het aangewezen
medium:

1e) Omdat Uw annonce onder de aandacht komt van stafpersoneel in de grote bedrijven.

2e) Omdat Uw annonce wordt gelezen door diegenen, die de zakelijk belangrijke beslissingen nemen, of daarbij van grote invloed zijn.

Efficiency

bespoedigt
Uw contacten
met gegadigden

★

Indien
Uw telefoonnummer
in Uw annonce
moet worden
opgenomen,
vermeld dan
tevens het

NETNUMMER

Bij de

**HOOFDDIRECTIE FINANCIËLE EN
ECONOMISCHE ZAKEN VAN HET
STAATSBEDRIJF DER PTT**

- Centrale Afdeling Marktanalyse en Prognose -
bestaat plaatsingsmogelijkheid voor een

doctorandus sociologie of sociale psychologie

met belangstelling voor economische vraagstukken, in het
bijzonder op het terrein van marktonderzoek.
Ervaring op dit terrein strekt tot aanbeveling.
Het salaris is afhankelijk van vooropleiding en praktijk.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan de hoofddirecteur Financiële
en Economische Zaken, Centrale Directie der PTT, Kortenaerkade
12, 's-Gravenhage.

AMSTERDAMSCHĒ BANK

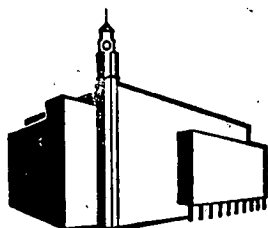
vraagt

ENKELE JONGE ACADEMICI

ter opleiding voor een functie op de Hoofdbank.
Na opleiding bestaat o.a. de gelegenheid tot specialisatie in
de volgende richtingen:

- algemene personeelzaken
- effectenanalyse, beleggingsvoorlichting
- algemene voorlichtende publicaties
- organisatie en administratieve automatisering

Bij gebleken geschiktheid goede carrière-mogelijkheden.
Vijfdaagse werkweek.

Nadere informatie worden na schriftelijk contact graag verstrekt.

Sollicitaties aan:
Amsterdamsche Bank,
Afdeling Personeelzaken,
Herengracht 595, Amsterdam.

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie
van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verrijn Stuart
Prof. J. Zijlstra.

★

Abonnementsprijs f. 22,50;
fr. p. post f. 23,60; voor stu-
denten f. 19,—; fr. per post
f. 20,10.

★

Abonnementen worden aan-
genomen door de boekhandel
en door uitgevers

**DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM**